

קרבן פסח – יש שמשמע מדבריהם, כדיני רגל שנקטעה מחיים – ראה שחיגר פטור מקרבן פסח¹¹², אך חלקו על דבריהם¹¹³. ערך אברים ורקמות.

כניסה לעזרה – קיטע לא נכנס בכסא ובסמוכות שלו לעזרה¹¹⁴. חוט השדרה – ראה ערך מערכת העצבים

טומאת קביים – קביים של קיטע, שיש בהם בית קיבול, הרי הם מקבלים טומאה, וגם טומאת מדרס¹¹⁵. חוטם – ראה ערך אף

דיין – חיגר פסול להיות דיין בסנהדרין¹¹⁶, ופסול לשמש כדיין בעגלה ערופה¹¹⁷, ופסול כדיין לסדר הגט¹¹⁸, ולכתחילה פסול הוא גם לסדר חליצה¹¹⁹, אבל בדיעבד אין לפסול דיין חיגר לסדר חליצה¹²⁰, אבל אין דיין חיגר פסול כדיני ממונות¹²¹. חול-המועד – ראה ערך מועדים

חולָה

א. הגדרת המושג

מושג החולה במקרא – החולה במקרא הוא מי שכואב ממחלה או ממכה, בין אם המחלה כללית ואנושה¹, ובין אם הפגיעה היא מקומית². יתכן שהמושג חולה נובע משורש חיל ורעדה³.

מושג זה משמש גם במובן של חולשה⁴, וגם במשמעות של תחינה

קרבן בהמה – בהמה חיגרת היא בעלת מום, ופסולה למזבח¹²².

תשלומי כפל, ד' וה' – הגונב את הקיטע או את החיגרת, וטבח ומכר, משלם תשלומי כפל, ארבעה וחמישה, כמו גונב שה בריא¹²³.

אבהע"ז סי' קסט, בסדר חליצה ס"א. [120] שו"ת מלמד להועיל ח"ג סי' נב. [121] הירושלמי המבואר לאאמור"ר, חגיגה, הערות וחידושים אות ב. [122] מלאכי א ח; רמב"ם ביאת המקדש ז ט. [123] ב"ק עח ב; רמב"ם גנבה ב ט. [1] כגון, הנה אביך חלה (בראשית מח א); בעת ההיא חלה אביה (מל"א יד א); חלה חזקיהו למות (מל"ב כ א). [2] כגון, לעת זקנתו חלה את רגליו (מל"א טו כג). [3] כמו ותרעש הארץ ותחל (ירמיה נא כט); מלפני אדון חולי ארץ (תהלים קיד ז). [4] כגון, וחליתי והייתי כאחד

[112] תוס' פסחים ג ב ד"ה מאליה. [113] מל"מ קרבן פסח א א; מנ"ח מ' ה סק"ז. [114] שבת סו א. וראה במל"מ בית הבחירה ז ב, ובתויו"ט שבת ו ח, שהרמב"ם לא הביא דינים אלו. וראה בס' מים חיים, ובס' הר המוריה על הל' בית הבחירה פ"ז אות ג, מה שיישב את הרמב"ם. [115] שבת סו א; רמב"ם כלים כה יט. [116] ירושלמי סנהדרין ח ה. וראה בבלי סנהדרין לו ב, ורמב"ם סנהדרין ב ו, שהדיינים צריכים להיות מנוקים מכל מומי הגוף. [117] ירושלמי סנהדרין ח ה. [118] שו"ת חת"ס חאבהע"ז ח"ב סי' צג. [119] רמ"א

ותפילה⁵. זאת משום שהחולה הוא סמל החולשה, וכן מתעורר הוא לתפילה ותחינה יותר מהבריא.

מושגי החולה בחז"ל – בלשון חז"ל נקרא החולה בכמה שמות: קצירא⁶, והיינו חולה שנפשו קצרה מחמת חוליו⁷, בריח⁸, כרה⁹. יש שקראו חז"ל למצבים שונים בשם חולה על שם העתיד, היינו שאם לא יעשו לו דבר ידוע הוא ייעשה חולה¹⁰.

מי שתשש כוח כל הגוף, וכשל כוחו מחמת החולי, עד שאינו יכול להלך על רגליו בשוק¹³, והרי הוא נופל על המיטה¹⁴, הוא חולה, והוא הנקרא שכיב מרע¹⁵; וכן מי שחלה כל גופו מחמת מיחוש, אף על פי שהוא הולך, הרי זה כנפל למשכב¹⁶; וכן כל מי שהרופאים אומרים אותו שסובל ממחלה, הרי הוא בכלל חולה¹⁷.

החושש בעיניו הרי הוא כחולה כל הגוף¹⁸, וכן החושש במעיו דינו כחולה¹⁹. אבל מי שחושש באבר אחד, כגון החושש בראשו, או ברגלו וכיוצא בזה, הרי הוא כבריא לכל דבריו²⁰; וכן מחוסר אבר דינו כבריא לכל דבריו²¹; וכן מי שיש לו מיחוש בעלמא, והוא מתחזק והולך כבריא, אינו בכלל חולה²², ויש מי שכתב שאם כואב לו מאד, הרי הוא בכלל

הגדרות החולה – בעניינים הלכתיים שונים מצינו הגדרות ודרגות שונות של חולה. בענייני שבת ומועד מצינו דרגות שונות של חולה: מיחוש, מקצת חולי, חולה שאין בו סכנה, חולה שיש בו סכנה¹¹. במצבים של סוף החיים מצינו הגדרות של שכיב מרע, טריפה, גוסס, נוטה למות¹².

מצבים אלו ראה ע"ע טרפה, נוטה למות (א,ב). וראה עוד הגדרות ייחודיות של חולה לענייני מצוות שונות כגון סוכות (ראה ע' מועדים ותעניות, הע' 125 ואילך). מצות ראייה (להלן הע' 301). מצות תפילין (להלן הע' 146 ואילך). ועוד. [13] שמות כא יט, וברש"י שם; רמב"ם רוצח ד. [14] ראה נדרים לט ב; רש"י שמות כא יח; מ"מ זכיה ומתנה ח א. [15] רמב"ם זכיה ומתנה ח ב; טושר"ע חו"מ רנ ה. [16] רמ"א או"ח שכח יז. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך יג, ע' חולה, עמ' רלד הע' 17. [17] טושר"ע או"ח שכח י. [18] ע"ז כח ב; רמב"ם שבת ב ד; רמ"א יו"ד רסב ב. וראה בע"ע עין, שבת. [19] רש"י שבת קלד א ד"ה יבטלו. [20] רמב"ם זכיה ומתנה א א; טושר"ע חו"מ רנ ח. [21] רמב"ם שם; תוס' ע"ז ו א ד"ה אתך. [22] רמב"ן בתורת האדם, שער המיחוש; מ"מ שבת ב י; ר"ן שבת פי"ד; שו"ע או"ח שכח א.

האדם (שופטים טו ז); משמת רבן גמליאל, ירד חולי לעולם, והיו למידי תורה מיושב (מגילה כא א); סתם תלמידי חכמים הם חולים, היינו תשושי כוח (נדרים מט א). וראה רש"י ברכות כ א ד"ה אפשר. וראה במג"א או"ח סי' תרטו סק"ב, ובמחצית השקל שם. [5] כגון, לחלות את פני ה' (זכריה ז ב), וברש"י ברכות לב א ד"ה שהחלהו – הפציר בו. [6] ברכות ס ב; ר"ה טז א; ב"ב טז ב; ב"ב קנד א. [7] ר"ן נדרים מט ב ד"ה קצירי. [8] שבת כא א, ושם קמה ב, לפי גירסת רש"י שם. והר"ח שם גרס בדיח. [9] ערוך, ע' כרה; תרגום ירושלמי דברים ז טו. [10] כגון, הכל חולים הם אצל מילה (פסחים סט א); סתם מניקות חולות הן (כתובות סה ב). [11] על ההגדרות המדוייקות של מצבים אלו ראה ע"ע פקוח נפש, שבת. וראה עוד בשמירת שבת כהלכתה, פל"ב סע' ח-יז; פל"ג ס"א; פל"ד ס"א והע' א. [12] על ההגדרות המדוייקות של

חולה²³.

כבר היה מימי אברהם²⁶. על סמך מדרשים אלו נקבע שצריך אדם לומר בעטישתו 'חיים טובים ומרפא', שנהפך המוות הזה לחיים ולאור²⁷, ונחלקו המפרשים מי צריך לומר נוסח הברכה למתעטש — האדם עצמו, או שאחרים אומרים לו²⁸. יש שכתבו, שמי שמתעטש ואמר לו חברו 'אסותא', ישיב המתעטש לחברו 'ברוך תהיה', ואחר כך יאמר 'לישועתך קויתי ה'²⁹. ומכל מקום אין אומרים אסותא בבית המדרש, מפני ביטול בית המדרש³⁰.

יולדת וקטן במובן של חולים — ראה ערכיהם.

בערך זה יידונו עניינים כלליים הנוגעים לחולה, וכן פרטים שונים הנוגעים לחולה, אשר אין הם נידונים בערכים מיוחדים באנציקלופדיה זו²⁴.

ב. החולה במקרא ובחז"ל

ראשית המחלות — מיום שנבראו שמים וארץ לא היה אדם חולה, אלא אם היה בדרך, או בשוק, היה עוטש, והיתה נשמתו יוצאת מנחיריו, עד שבא יעקב אבינו וחיידש חולי, וביקש רחמים, שיחלה אדם לפני מותו, ויצווה לביתו, וכדי שיהא פנאי לבניו לבוא כל אחד ואחד ממקומו, להיות עליו בשעת מיתה, שכיוון שרואים שנפל למיטה, יודעים שימות ומתקבצים ובאים²⁵. יש מי שכתבו, שהכוונה שמיעקב התחיל חולי של מיתה, אבל חולי רגיל

עד אלישע לא היה מי שחלה ונתרפא, עד שבא אלישע וביקש רחמים ונרפא ממחלתו³¹. חזקיהו המלך חידש חולי שיתרפא, שמתוך שאדם חולה ועומד, חולה ועומד, עושה תשובה³².

מאז דווקא נקבע שלעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והיפטר³³. ואף על פי שהכל ברשות הקב"ה, אבל החולה צריך זכות ותפילה שירפאהו השם יותר מן הבריא

שכל. [27] פדר"א פנ"ב; ילקוט מכירי משלי כ כח; ילקוט שמעוני תהלים רמו תתעד. וברש"י ברכות נג א ד"ה מרפא, לאדם המתעטש רגילים לומר אסותא, וראה בגיליון הש"ס שם. וראה בתוספתא שבת ח ב, שאסרו לומר 'מרפא' למתעטש בגלל שהוא מדרכי האמורי, אך הגר"א מתקן שם הגירסא, עיי"ש. [28] ראה בתו"ש בראשית פמ"ח אות יב. [29] מג"א סי' רל סק"ו; מ"ב שם סק"ו. וראה גם בבאר שבע סנהדרין דק"ז ד"ה בעא. [30] ברכות נג א; רמב"ם תלמוד תורה ד ט; טושו"ע י"ד רמו יז. [31] ב"מ פז א. וראה בתוס' ב"ב טז ב ד"ה שכל, שכבר מאברהם אבינו היה חולי שנתרפא וצ"ע. [32] בראשית רבה סה ד. זה לכאורה סותר מה שכתבה הגמ' ב"מ פז א, שאלישע הוא שחידש מחלה כזו. [33] שבת לב א.

[23] ביאור הגר"א או"ח סי' שכח סוסק"א. [24] להשלמת העניינים הנוגעים לחולה ראה בערכים הבאים: אבלות ואנינות, בקור חולים, בריאות, ברכות ותפלות, גלוי מידע לחולה, הסכמה מדעת, כשרות, מועדים, מחלות ומומים, מילה, משאבים מגבלים, נוטה למות, נסויים רפואיים, סודיות רפואית, סכון, פקוח נפש, שבת. וראה עוד בע"ע רופא, רפואה, וכן בכל הערכים על נכויות ספציפיות כגון אלם, גדם, חגר, חרש, עור, שוטה וכיו"ב, וכן בערכים הגניקולוגיים כמו הפלה, הפרייה חוץ-גופית, לידה, פוריות ועקריות ועוד. [25] ב"מ פז א; סנהדרין קז א, ובפירש"י שם; בראשית רבה סה ד; פדר"א נב; זוהר שמות דקע"ד. וראה בתו"ש בראשית פמ"ח אות יב, מקורות מדרשיים רבים לעניין המחלה שהתחילה לאחר בקשת יעקב. [26] תוס' ב"ב טז ב ד"ה

וחולה שמת לו מת, אין מודיעים לו, שמא תיטרף דעתו⁴⁸.

שלא בא עליו החוליה³⁴.

שימור ממזיקין — שלושה צריכים שימור מן המזיקין, ואחד מהם חולה⁴⁹.

תפילה — חולה בתוך ביתו, ילך אצל החכם, ויבקש עליו רחמים⁵⁰. יש מי שכתב, שהכוונה לחכם שבעירו⁵¹; ויש מי שכתב, שמי שיש לו חולה בביתו ילך אצל חכם, וילמד ממנו דרכי התפילות ויבקש רחמים, והיינו שמבקש הרחמים הוא הקרוב עצמו, אלא שלומד מהחכם דרכי הרחמים⁵².

מי שאירע בו דבר, צריך להודיע לרבים, ורבים מבקשים עליו רחמים⁵³.

ריפוי — גדול נס שנעשה לחולה יותר מן הנס שנעשה לחנניה, מישאל ועזריה; של חנניה, מישאל ועזריה אש של הדיוט, והכל יכולים לכבותה; וזו של חולה של שמים היא, ומי יכול לכבותה⁵⁴.

הקב"ה זן את החולה; שכינה סועדת את החולה; השכינה שרויה למעלה ממיטתו של חולה⁵⁵.

מצב גופני ונפשי של החולה — מצבו הירוד של החולה מבחינה גופנית ו/או נפשית מתואר בחז"ל בדרכים שונות: אין דל אלא חולה³⁵; טוב מסכן בריא, מאיש עשיר וחולה³⁶; כל החולים בחזקת סכנה³⁷; כשאדם בא לידי חולי, אינו יכול לעסוק במלאכתו³⁸, וזהו הבסיס לחישוב שבת בתשלומי החובל³⁹; החולה אינו שרוי בטובה⁴⁰; חולה משכח תלמודו⁴¹; החולה והפצוע נשען על אחרים, או על משענת, מחמת חולשתו⁴².

יש שפטרו חולה ממצוות משום שהחולה שרוי בפחד, ואין דעתו מיושבת עליו⁴³, כגון בעניין תפילין; ויש שהקילו חז"ל בעניינים שונים עבור חולה, כדי ליישב דעתו עליו, וכדי שלא תיטרף דעתו עליו, כגון דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים, כדי שלא תיטרף דעתו עליו⁴⁴, ומותר להדליק בשבת נר ליולדת, אף על פי שהיא סומא, משום יישוב דעתה⁴⁵, והנוטה למות, שמבקש להביא קרוביו מחוץ לעיר, מותר לשלוח גוי שיביאם, כדי שלא תיטרף דעתו עליו⁴⁶, ומותר ללחוש על המכה, אף על פי שיש בזה משום חובר חבר, כדי שלא תיטרף דעתו עליו⁴⁷,

לח א. [44] ב"ב קמז ב. [45] שבת קכב ב. [46] טושו"ע או"ח שו ט, ובמ"ב שם סקמ"א. [47] סנהדרין קא א. [48] מו"ק כו ב. [49] ברכות נד ב; מג"א רלט סק"ז; מ"ב שם סק"ט. וראה בשו"ת שלמת חיים ח"ד סי' ד אות ח. [50] ב"ב קטז א. [51] רמ"א יו"ד שלה יא. וראה בהסבר הדבר בשו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קסג אות א. [52] מאירי ב"ב שם. [53] חולין עח א. ופלא שלא הובא דין זה בפוסקים, וצ"ע. [54] נדרים מא א. [55] שבת יב ב; נדרים מ

[34] רמב"ן עה"ת, דברים יא י. [35] נדרים מ א. [36] בן סירא ל יד. [37] ירושלמי ברכות ד ד; קהלת רבה ג ג. בעניין משמעות מאמר זה להלכה ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך יג, ע' חולה, עמ' רלו. [38] קידושין פב א. וראה בכתובות סג ב, חולה בת מלאכה היא? [39] רש"י בבא קמא פג ב ד"ה שבת. [40] ראה קידושין כב א, שעבד עברי חולה אינו בגדר 'כי טוב לו עמך' — דברים טו טז. [41] נדרים מא א. [42] רש"י שמות כא יט. [43] רמ"א או"ח

אין החולה עומד מחוליו, עד שמוחלים לו על כל עוונותיו⁵⁶.
הרבה ובכל שעה⁶⁵.

חוש הטעם משתנה בחולה⁶⁶.

דברים המזיקים לחולה — עשרה
דברים מחזירים את החולה לחוליו וחוליו
קשה, ואלו הם: האוכל בשר שור, בשר
שמן, בשר צלי, בשר צפרים, וביצה צלוייה,
ותגלחת, ושחלים, והחלב, והגבינה,
והמרחץ, ויש אומרים אף אגוזים, ויש
אומרים אף קישואים ורכיבי⁶⁷.

שינויים יומיים — החולה מרגיש טוב
יותר בשלוש השעות הראשונות של היום,
והוא חלש יותר בשלוש השעות
האחרונות⁶⁸.

במעוברת — באשה מעוברת, החולי
מנדנד את הוולד וממהר את הלידה⁶⁹.

על סיבות שונות למחלות — ראה ערך
מחלות.

ג. חובת החולה להתרפא

מאמרים בחיוב החולה להתרפא — בא
הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה, שמי
שהוא חולה, ישבות ממלאכתו, ויעסוק
ברפואתו⁷⁰, וסברה פשוטה היא, שמי

סברה פשוטה היא, שהחולה והכואב
הולך לרופא⁵⁷.

דברים היפים לחולה — ששה דברים
סימן יפה לחולה: עיטוש, זיעה, שלשול,
קרי, שינה, וחלום⁵⁸.

ששה דברים מרפאים את החולה
מחוליו ורפואתן רפואה, ואלו הם: כרוב,
ותרדין, ומי סיסין יבישה, וקיבת, והרת,
ויותרת הכבד, ויש אומרים אף דגים
קטנים⁵⁹.

עם זריחת החמה ירווח לחולה⁶⁰;
אפילו אדם חולה, הקב"ה גוזר לשמש
ומרפאו⁶¹.

גשמים מקילים על החולה⁶².

השינה היא מזונו של חולה, וחיים לו,
ומנוחה לו⁶³.

שינויים בחולה — עד שלא יחלה
אדם, אוכל כל מה שמוצא, כיוון שחלה
— מבקש לאכול מיני תענוגים⁶⁴.

חולה צמא ביותר, ודרכו להיות שותה

יב. [64] שה"ר רבה ב יד. [65] בראשית רבה
נג יז; פסיקתא זוטרת, וירא כא טו. [66] שו"ת
הרשב"א ח"א סי' תצו, ובמיוחסות סי' קנא;
רדב"ז על הרמב"ם, מאכלות אסורות טו ל.
[67] ברכות נו ב; ע"ז כט א. יש מעט שינויים
בגירסאות של שני מקורות אלו. [68] נדרים מ
א. [69] מאירי נידה לו ב. [70] מכילתא

א. [56] נדרים מא א. [57] דכאיב ליה
כאיבא, אויל לבי אסיא (ב"ק מו ב). [58] ברכות
נו ב. וראה בבראשית רבה כ כה, שמנה חמישה
דברים, ולא מנה שלשול. וראה באבות דרבי נתן
מא ד, שזיעת חולי יפה לגוף. [59] ברכות שם;
ע"ז כט א. [60] ב"ב טז ב. [61] שמות רבה
טו כא. [62] בראשית רבה יג יח. [63] פדר"א

שכואב וחולה עליו ללכת לרופא⁷¹.

ידי הרופאים, וכמעט איסור יש בדבר. ומי שמונע את עצמו לקרוא לרופא עושה שתי רעות: אחת, שאסור לסמוך על הנס, ולהזכיר עוונותיו בשעת חוליו; והשנייה, שהיא דרך גאוה. ואסור לסמוך על הנס בזה, שמא אינו ראוי להיעשות לו נס, ונמצא מתחייב בנפשו, ואפילו אם עושים לו נס, מנכים לו מזכויותיו. וכל המתעצל ומתרשל בדבר זה, ולא יחוש על הרפואה בדרך הטבע, אלא יסמוך על דרך נס, לומר שהקב"ה ישלח דברו וירפאהו בחינם, אין זה אלא מן המתמיהים, ודעת שוטים היא זו, וקרוב הוא להיות פושע בעצמו, ועתיד ליתן את הדין, ומי שאינו משתדל ברפואה עצמה בכלל חוטאים ייחשב. ועניין בקשת הרופא לרפאות הוא דבר מוכרח, ויש לו עיקר מן התורה, וכמעט שיש חיוב חזק על החולה והקרובים לחזור על הרופא המובהק, ולחזור אחר הסממנים המועילים לרפאות אותו חולי. וההשתדלות הטבעית במה שנוגע לבריאות היא מצווה וחובה, וכאחת החובות להשלמת צורת האדם, אשר הטביע היוצר ברוך הוא במטבע עולמו, וכך נהגו בכל גבול ישראל⁷⁷.

החולה חייב לעסוק ברפואתו, והנמנע מכך עליו נאמר⁷² 'ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש'⁷³.

החסיד השוטה, המואס בעזרתו של רופא, ונשען רק על עזרת ה', דומה לאיש הרעב, המואס מאכילת לחם, ומקווה שה' ישמרנו וירפאנו מן המחלה הזאת הנקראת רעב⁷⁴, ואם ישב האדם בטל, ולא יתעסק בדרכי הרפואה על פי דרך הטבע, סופו למות מאותו חולי, מה שלא נגזר עליו באותו פרק שחלה, ודומה לנכנס לאש יוקדת, שבוודאי אש אוכלתו ומת בלא עתו, ונמצא מתחייב בנפשו, ודברים ברורים הם, לא יכחישם זולתי הנפתל והעיקש⁷⁵.

אין לסמוך על הנס — אין לחולה לסמוך על הנס⁷⁶, אלא חייב להתנהג בדרך העולם, לקרוא לרופא שירפאהו, ואין לו רשות לשנות דרך העולם, ולומר כי הוא גדול מכמה חסידי הדורות, שנתרפאו על

משפטים סופי⁷⁰. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך יג, ע' חולה, עמ' רמט, הע' 252. [71] ב"ק מו ב. [72] בראשית ט ה. [73] או"ה כלל ס דין ח. [74] רמב"ם, ספר הקצרת. וראה בפייהמ"ש לרמב"ם פסחים ד ט. [75] שבט יהודה יו"ד סי' שלו. [76] בגדרי הכלל שאין סומכים על הנס, ראה שבת לב א; פסחים סד ב; ירושלמי יומא א ד; מאירי שבת כא ב; שד"ח מערכת אל"ף כלל שעט; שם מערכת נו"ן כלל מה; שם פאת השדה מערכת אל"ף כלל יח; אנציקלופדיה תלמודית, כרך א, ע' אין סומכים על הנס. וראה ברמב"ן עה"ת, דברים כ ט, "כי התורה תצווה בדרך הארץ, ותעשה הניסים עם יראיו בהסתר, ואין החפץ לפניו לשנות טבעיו של

עולם, זולתי כאשר אין שם דרך בהצלה אחרת, או להודיע שמו לצירי, וראה עוד בפ"י הרמב"ן עה"ת ויקרא כא יז, במדבר א מה, במדבר יג ב — שהתורה לא תיסמוך על הנס. [77] חובות הלבבות, שער הבטחון, פ"ד; שו"ת הרשב"א ח"א סי' תיג; ב"ח יו"ד שלו; ט"ז יו"ד סי' שלו סק"א; ברכי יוסף, יו"ד סי' שלו אות ב; שו"ת תורת רפאל סי' לח; שו"ת מעשה אברהם חיו"ד סי' נה; שבט יהודה יו"ד סי' שלו; קיצושו"ע סי' קצב ס"ג; מעבר יבק, קרבן תענית פ"ה; קובץ אגרות לחזו"א ח"א סי' קלו; שו"ת ציץ אליעזר חיו"ז סי' ב. וראה עוד בקובץ איגרות הג"ל סי' קלט, קמ, קסב. וראה עוד בע' רפואה הע' 98 ואילך, בעניין ההבדל בין מכה פנימית למכה חיצונית, ובין מחלה מלידה

כן כבר נואש ולא ישען באלקיו? נאמר להם, הוי שוטים. כאשר נודה לה' בעת האכילה, שהמציא לי מה שישביע אותי ויסיר רעבתנותי ואחיה ואתקיים, כן אודה לו שהמציא לי רפואה, ירפא חולי כשאתרפא ממנו⁸¹. ומכיוון שהכל מודים שיש מצווה על הרופא לרפא⁸², לא יסבול שום דעת, שיהא הרופא רשאי לרפאות, והחולה אסור להתרפאות, שכן בכך יעבור על איסור 'לפני עור לא תתן מכשל'⁸³. ויש מי שכתב, שגם אדם בריא שעובר בדיקות שנתיות שגרתיות, אין בכך משום חוסר בטחון בה', אם כך דרכו של עולם⁸⁴.

ואמנם ינהג החולה כדרך כל בני האדם, להתרפאות על ידי רופא, אך מכל מקום אסור לתלות בטחונו ברופאים, ואל יכווין שהכל תלוי בסם פלוני, וברפואת הרופא הפלוני⁸⁵, ואין הנחש ממית או מחיה, אלא בזמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה, ומשעבדים את ליבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים⁸⁶, ועליו לדעת, שהרופא הוא רק שלוחו של הרופא-כל-בשר, שנתן לו הרשות לעשות שליחותו, אבל אמיתת הרפואה היא מאת הקב"ה, ולכן ידבק החולה בקונו, ויתפלל אליו בכל לבו, וצריך לבטוח בהקב"ה,

חיוב לשמוע לרופא — מכיוון שהרופא עושה את שליחותו של מקום, ונתן לפניו חוקי הרפואה ותהליכי המזון וההתנהגות, חייב החולה לשמוע לציווי הרופא, לא פחות אם לא יותר מחוקי השולחן ערוך באיסור והיתר, כמצווה מהתורה 'ונשמרתם מאד לנפשתיכם', ומן החובה על האדם להשתדל ברפואת עצמו, כמו שהוא חייב להשתדל ברפואת חברו, ולכן יש להשתדל להתגבר על הרצונות הטבעיים, ולמלא אחר פקודת הרופאים במה שמוצאים לצורך רפואה⁷⁸. ויש מי שכתב, שאם אדם נחבל על ידי חברו, ועבר על דברי הרופא, איבד את זכותו לתשלום עבור ריפוי⁷⁹. עוד יש מי שכתב, שהחולה לא יתבונן בעצמו בספרי הרפואה על מחלתו, אלא שיעשה מה שהרופא מצווהו, שזה מה שציוותה התורה, ויעסיק את מחשבתו בענייני אמונה ובטחון בהקב"ה⁸⁰.

אמונה ובטחון — החולה המתרפא בדרך הטבע איננו מגלה בכך כל חסרון באמונה, והסוברים כך הרי זו דעה קלה ומשובשת, שכן האדם כשירעב ללחם, וילך אל הלחם ויאכל ממנו, בלי ספק שיבריא מאותו חולי החזק חולי הרעב, אם

דבריו בנשמת אברהם ח"ד חיו"ד בהקדמה לסי' שלו. וראה עוד בשו"ת תשובות והנהגות, ח"ג סי' תפא. וראה מאמרו של הרב ד. זנו, חוב' אסיא, עא-עב, תשס"ג, עמ' 63 ואילך. [85] כמו שנאמר לגבי המלך אסא, 'וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברפאים' (דבהי"ב טז יב). וראה בשלטי גבורים, סוף ברכות. אמנם ראה בס' איש האמונה הבודד, בקובץ איש האמונה, עמ' 42, שמדובר כאן בכהנים-רופאים שהשתמשו בטכסים אליליים ובקסמים כדי 'לרפא' חולים. [86] משנה ר"ה כט א.

למחלה נרכשת. [78] גשר החיים, ח"א פ"א אות ב; קובץ איגרות לחזו"א, ח"א סי' קלח; אגרות קודש, האדמו"ר מ"מ שניאורסון מלובביטש, ח"ג עמ' רצז. [79] בעל הטורים שמות כא יט. [80] אגרות הקודש ח"ד עמ' תתעב, דברי האדמו"ר מ"מ שניאורסון מלובביטש. [81] פיהמ"ש לרמב"ם פסחים ד ט. וראה עוד בשו"ת שאילת יעקב (פראגער) סי' ה; שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' מא. [82] ראה ע' רפואה, הע' 53 ואילך. [83] עקידת יצחק, פר' וישלח שער כו. [84] הגרש"ז אויערבאך, הובאו

בנפשו, והרי הוא כשופך דמים⁹⁰, ועליו נאמר 'ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש'⁹¹, 'ואל תהי צדיק הרבה'⁹², והרי זה חסיד שוטה, והאלקים את דמו מידו יבקש⁹³. גם חולה שהוא בעל מדרגה גבוהה באמונה, יש לשכנעו לקבל טיפול רפואי מקובל, למרות שהוא באמונתו עומד⁹⁴. התורה נתנה רשות לרופא לרפאות, ובמילא זהו עניין דאורייתא, ולא כאילו הטועים לאמר, שירא שמים צריך שלא להישמע להרופא וכו', ונהפוך הוא וכו' לדעתי, צריכים לעשות כהוראת הרופאים בענייני אש"ל מנוחה ואפילו מנוחה משקידה בלימוד, ולא להחמיר בזה כלל וכלל⁹⁵.

דעה אחרת — אמנם יש מי שיצא נגד הפניה של החולה לרופא, ושניתנה רשות לרופא לרפא, אבל לא ניתנה רשות לחולה להתרפאות⁹⁶, אך שיטה זו היא דחויה בהלכה⁹⁷.

ששלח לו הרפואה על ידי הרופא, וצריך לפלס מאד בין שתי הנטיות — אם לבטוח יותר ממדרגת הבטחון שהגיע אליו באמת, ואם להאמין בהשתדלות יותר מדאי, כי שתי הנטיות מקו האמת המדויק אינן ישרות⁸⁷.

חומרות של חולים — אסור לחולה להחמיר על עצמו, ולהימנע מטיפול רפואי הדרוש לו, גם אם כוונתו לשם קיום מצווה, כי החולה מושבע ועומד מהר סיני על מצות פיקוח נפש⁸⁸, ומי שציווה לצום ביום הכיפורים, הוא ציווה לשמוע לרופא שלא לצום, ולשמוע לחכמי התורה שציוו שלא לצום בתנאים אלו⁸⁹. ולכן כל מקום שאמרו חכמים, שמחללים עליו את השבת, או יום כיפורים, או שאר איסורים, והוא מונע עצמו מחילול שבת, או שמונע עצמו מלאכול ביום הכיפורים וכיו"ב, אין כאן משום מידת חסידות, והוא מתחייב

סכנה — ראה פסקי ריקאנטי, סי' קסו; שו"ת אבני נזר חח"מ סי' קצג; שו"ת האלף לך שלמה חח"מ סי' שנא; היעב"ץ בלחם שמים פ"ק דברכות, ובמגדל עוז אבן בוחן פ"א אות כג. אך ראה בשו"ת יביע אומר, ח"ד חח"מ סי' ו אות ד, שו"ת יחיה דעת ח"א סי' סא, ובשו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פי"ד, שדחו דבריהם. [94] שו"ת ציץ אליעזר, ח"ז סי' ב. וראה מאמרו של הרב ש. רפאל, תורה שבעל פה, לג, תשנ"ב, עמ' עד ואילך. [95] שערי הלכה ומנהג, ח"ג סי' קל. [96] רמב"ן עה"ת ויקרא כו יא. [97] ראשית, שיטתו זו של הרמב"ן היא בסתירה לשיטת עצמו בתורת האדם, שער הסכנה. ושנית, מה שדיבר עליו הרמב"ן על התורה הוא במצב אידיאלי, ביחס לצדיקים גמורים, ובזמן הנבואה, מה שאין כן במצב הנוהג בזמן הזה, שאדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ואסור לו לסמוך הנס ועל צדקותו. וראה בהרחבה על שיטת הרמב"ן הזו בעקידת יצחק, פר' וישלח,

[87] חובות הלבבות שער הבטחון פ"ד; שו"ת הרשב"א ח"א סי' תיג; ב"ח יו"ד סי' שלו; ברכי יוסף, יו"ד סי' שלו אות ב; מטה משה, עמוד גמילות חסדים ח"ד פ"ג; קיצושו"ע סי' קצב ס"ג; גשר החיים, ח"א פ"א אות ב; קובץ אגרות לחזו"א ח"א סי' קלו; מכתב מאליהו ח"א עמ' 156-157; שו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונט' רמת רחל סי' א. [88] ש"ך יו"ד סי' רלח סק"ה. [89] שם משמואל, סוף הספר, חלק המועדים. [90] רמב"ן במלחמות סנהדרין עד ב; ר"ן יומא פג ב; שו"ת רדב"ז ח"ג סי' תתפ (תמד). וח"ד סי' אלף קלט (סז); המאירי בחיבור התשובה עמ' תעא; או"ה כלל ס דין ח; שו"ע הרב תריח יא; מטה אפרים סי' תריח סט"ו; שו"ת דברי מלכיאל ח"ה סי' לה; שו"ת יביע אומר, ח"ד חח"מ סי' ו אות ד. [91] בראשית ט ה. [92] קהלת ז טו. [93] שו"ת הרדב"ז שם. אמנם יש שכתבו שמוטר לאדם, ובעיקר לחסיד ואדם חשוב, להחמיר על עצמו ולהימנע מאיסורי דאורייתא, אפילו במקום

החולה בקיום מצוות – חולה שאין בו

ד. פרטי דינים סכנה, שמרגיש בעצמו שקיום מצוות עשה, כגון אכילת מצה ומרור, או ישיבה בסוכה, יזיקו לו, אינו רשאי להחמיר על עצמו. ואפילו אם החולה אומר שמרגיש בעצמו שלא יזיק לו קיום המצווה, אבל רופא בקי אומר שאפשר שיזיק לו, שומעים לרופא, ואין החולה רשאי להחמיר על עצמו⁹⁸, וגם אין חיוב על אדם להכניס עצמו למצב של מחלה, כדי לקיים מצוות עשה, כגון שמיעת שופר⁹⁹. והמחמיר לקיים מצווה במקום שאסרו עליו הרופאים מחמת הסכנה, הרי זו עבירה בידו, ואין כאן כלל מצווה, ואינו רשאי לברך¹⁰⁰, ואין בחומרה כזו של סיכון חיי החולה כלל גדר של קידוש השם¹⁰¹, וכמו שמחוייבים בית דין להפריש את האדם מן העבירה, כך מחוייבים להפרישו שלא יפשע בנפשו¹⁰².

כללים

קיום מצוות – החולה חייב בדרך כלל בקיום המצוות, כל זמן שאינו אנוס מלעשותן¹⁰⁴, אך מצינו שהקלו עליו חכמים בכמה מצוות.

חזקת חיים – רוב חולים לחיים, ולפיכך המביא גט, והניח את הבעל חולה, נותנו לאשה בחזקת שהוא קיים¹⁰⁵. אם לבסוף מת החולה, מצינו מחלוקת אמוראים וראשונים להלכה – יש מי שסבורים, שבמקרה זה אין אומרים רוב חולים לחיים, ואנו אומרים שבוודאי מת מחוליו הראשון; ויש הסבורים, שגם אז אומרים שבינתיים נתרפא מחוליו, ומת מחולי אחר¹⁰⁶.

על חובת הרופא לרפא את החולה – ראה ערך רפואה.

הכלל שרוב חולים לחיים נאמר דווקא

שבות בחולה שאין בו סכנה, אם רשאי להחמיר על עצמו. אך ראה מאמרו של הרב ח.פ. שיינברג, הלכה ורפואה, ד, תשמ"ה, עמ' קכה ואילך, שמחוייב האדם לקיים אפילו מצוות דרבנן, אף על פי שיחלה מהם ויפול למשכב. [100] שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' רס; שד"ח מערכת חמץ ומצה, סי' יד אות יד. [101] שו"ת פרי השדה ח"ב סי' ס. [102] רא"ש כתובות פ"ד סי' ג. וראה בע' הסכמה מדעת, הע' 76 ואילך. [103] הרב מ. שטרנבוך, הלכה ורפואה, ד, תשמ"ה, עמ' קמו. [104] ראה ריטב"א (רשב"א) סוכה כה א. [105] גיטין כה א; רמב"ם גירושין ו כח; טושו"ע אבהע"ז קמא סח. [106] ב"ב קנג

שער כו; תכלת מרדכי על הרמב"ן; קהלות יעקב לבעל משכנות יעקב בליקוטיו; ט"ז יו"ד סי' שלו סק"א; שו"ת שאילת יעקב סי' ה; תורה תמימה, דברים כב אות יח; חו"א אמונה ובטחון פ"ה אות ה; מכתב מאליהו, ח"ג עמ' 174; שו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונ' רמת רחל סי' א, כ-כא; שם ח"י סי' כה פי"ט; שם ח"א סי' מא-מב; שם ח"ז סי' ב אות ג; שו"ת יחודה דעת ח"א סי' סא; הרב נ. בר-אילן וי. בר-אילן, תחומין, כה, תשס"ה, עמ' 22 ואילך. [98] שו"ת בנין שלמה סי' מז. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"יב סי' מג. [99] שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סי' קעב. וראה בדעת תורה או"ח סי' שכח סוסע' ב, שנסתפק בדין

לבדיקות רפואיות¹¹³, וגם אין צורך ליטול ידיים אחרי תרומת דם¹¹⁴.

ברכת אשר יצר – חולה הנותן שתן לאונסו, מכל מקום חייב בברכת אשר יצר¹¹⁵.

חולה שנותן שתן לבדיקה, חייב בברכת אשר יצר¹¹⁶.

חולה שמקבל תרופות משתנות, אם מטיל שתן, ואיננו מרגיש תיכף הרגשה למתן שתן נוסף, צריך לברך אשר יצר אחרי כל הטלת שתן; ואם בשעת הטלת השתן מרגיש הכרח להטיל שוב שתן, לא יחזור ויברך אלא לאחר שהרגשה חלפה¹¹⁷.

חולה המשתין דם – יש מי שכתב, שאינו חייב בברכת אשר יצר¹¹⁸; ויש מי שסבור, שחייב לברך¹¹⁹.

חולה שאין לו שליטה על השתן, ומי רגלים מטפטפים ממנו, מותר בדברים של קדושה, ואם הוא מרגיש בכך – צריך להפסיק, ובכל אופן יקפיד שבגדיו העליונים יהיו נקיים¹²⁰.

בחולי בידי שמים, היינו במחלות; אבל בפציעות, כגון שהוכה על ידי אחר ונעשה טריפה, אין אומרים רוב חולים לחיים, ואין לו חזקת חיים¹⁰⁷.

משמשי חולה – המשמש את החולה נקרא עוסק במצווה, ופטור מן המצווה¹⁰⁸.

שינוי שם החולה – יש נוהגים לשנות את שמו של החולה, על ידי הוספה לשמו מעריסה, אך כיום לא נוהגים לעקור את שמו המקורי¹⁰⁹. לאחר הוספת השם ייקרא האדם מכאן ואילך בשמו החדש ראשון ואחר כך שמו המקורי¹¹⁰. אם הבריא ממחלתו, יישאר שמו החדש לעולם, וכך ייקרא לעלות לתורה, לחתום על שטרות, להתפלל להבראתו ולזכרו וכיו"ב¹¹¹.

בענייני אורח חיים

נטילת ידיים – מי שיש לו מכה על ידו האחת, והיא מכוסה בתחבושת או בגבס, כשנוטל ידיו שחרית, או לסעודה, יטול ידו הבריאה בלבד, ואף על פי כן יברך על נטילת ידים¹¹².

אין צורך ליטול ידיים לאחר הוצאת דם

ח"ב סי' יט. וראה ע' חציצה בטבילה, הע' 180 ואילך. [113] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאו"ח סי' ד סק"ד. [114] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ה חאו"ח סי' ד סק"א. [115] שו"ת האלף לך שלמה סי' ב. וראה בשו"ת שאילת משה חאו"ח סי' לד. [116] שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' לח אות ג. [117] שו"ת באר משה ח"ד סי' ה. [118] הגרצ"פ פרנק, הובא בשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' ב. [119] שו"ת ציץ אליעזר שם. [120] שו"ת רמ"א סי' צח; מג"א אור"ח סי'

ב; רשב"ם, רי"ף ורא"ש שם; רמב"ם זכיה ומתנה ח כו; טושו"ע חו"מ רנא ב. [107] רמ"א אבהע"ז קמא סח. [108] ראה אור"ח סי' תרמ, ובמ"ב שם סק"ז. וראה בגדרי משמש חולה ופטורו ממצות סוכה באנציקלופדיה תלמודית, כרך כו, ע' ישיבת סוכה, עמ' קכ-א. [109] סידור מנחת ירושלים, עמ' 1313. וראה במראה הבזק, ח"ד סי' טז. [110] פני ברוך, הלכות ביקור חולים; במראה הבזק, שם. [111] טושו"ע אבהע"ז קכט יח. וראה ח"מ שם. וראה עוד במראה הבזק שם. [112] יחודה דעת

יצר¹²⁸, ויברך ברכת אשר יצר רק פעם אחת בבוקר בברכת השחר, ויתכווין להוציא כל היום¹²⁹. אם נפסקה זרימת השתן, חייב לברך כשתחזור הזרימה¹³⁰. ויש מי שכתב, שלא יברך אלא לאחר איזה שעה, כשכבר פסקה תנועת המים לפי הרגשתו¹³¹. אם יצא הצנתר מאליו, או שהוציאו אותו, חייב לברך שנית כשיחזירוהו¹³².

שלשול – חולה הסובל משלשול, יברך אשר יצר בכל פעם שמשלשל¹³³, אך בשלשול חזק, כאשר מרגיש שמיד יצטרך שנית, לא יברך עד שיגמור¹³⁴. ואם לקח תרופה משלשלת – יש הסבורים, שלא יברך אלא עד לאחר גמר פעולת התרופה, ולא בכל פעם שמשלשל¹³⁵; ויש הסבורים, שיברך בכל פעם ופעם¹³⁶;

חולה עם צנתר שתן – חולה שנזקק לצנתר¹²¹ שדרכו נוטף שתן לתוך שקית, או לתוך כלי זכוכית, מותר בכל דבר שבקדושה: ללמוד תורה, לקרוא קריאת שמע, להתפלל ולברך, ללבוש טלית, ולהניח תפילין, וכן מותר לכהן שנזקק לצנתר לעלות לדוכן ולישא כפיו בברכה, ובלבד שיהיו בגדיו העליונים נקיים, ולא יהיה שם ריח רע כלל¹²². יש מי שכתב, שחייבים לכסות את הצנתר¹²³; יש מי שכתב, שמידת חסידות היא לכסותו¹²⁴; ויש מי שכתב, שאין צורך לכסות את הצנתר¹²⁵. יש הסבורים, שלכתחילה צריך לכסות את כלי הקיבול של השתן¹²⁶; ויש הסבורים, שאין צורך לכסות כלל¹²⁷.

חולה עם צנתר, אף על פי שאין השתן יוצא כדרך כל הארץ, חייב בברכת אשר

[125] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו במאמרו של א. אברהם, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 135, והליכות שלמה שם. וראה עוד שם בהע' 52. [126] שו"ת אגרות משה שם; שו"ת באר משה שם; שו"ת ציץ אליעזר שם. [127] הגרי"א הענקין, הובאו דבריו בשו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' א אות ז; שו"ת מנחת יחיאל ח"ב סי' מז. וראה שו"ת נטע שורק סי' א. וראה עוד אגרות קודש להאדמו"ר מלובביץ ח"ט מ' ב'של"ו. [128] שו"ת הר צבי חאו"ח סי' ו; שו"ת הגרי"א הרצוג חאו"ח ח"א סי' טו. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' ב. [129] לקט הקמח החדש סק"ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סוסי' ע"ח. [130] שו"ת ציץ אליעזר, ח"ח סי' א, אות כו; שם, ח"ב סי' ב' אות גכו; שם ח"ח סוסי' ע"ח. [131] שו"ת הגרי"א הרצוג, שם. [132] שו"ת באר משה ח"ד סי' ז. [133] טושו"ע חאו"ח סי' ז; מ"ב שם סק"ב. [134] טושו"ע חאו"ח צב א; מ"ב שם סק"ב. [135] שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' פו; שו"ע הרב, חאו"ח ז ו; קיצושו"ע ד ו. וראה בשו"ת קול גדול סי' פט, וסי' צג. [136] יד

עח סק"ב; פר"ח חאו"ח סוסי' עח; מור וקציעה חאו"ח סי' פ; שו"ת מלמד להועיל ח"א סי' ז; שו"ת מהר"י שטייף סי' ס; שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' קסו; שם ח"ב סי' קעח; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' א; ילקוט יוסף, הל' קריאת שמע וברכותיה, הע' יז. וראה עוד בשו"ת שאילת משה חאו"ח סי' לה. ובשו"ת משנה הלכות ח"ב סי' סא, וסי' סג, חלק על דבריהם, אך דחו דבריו – ראה תשובת בעל חלקת יעקב בשו"ת משנה הלכות שם סי' סב, ושו"ת באר משה ח"ד סי' ז. [121] catheter. [122] שו"ת הגרי"א הרצוג, חאו"ח ח"א סי' טו; שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סי' כו; ילקוט יוסף הל' ק"ש וברכותיה סי"ז ובהערות, ובהל' נשיאת כפים ס"כ; שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' קסח; הליכות שלמה, פ"ב סקכ"ו; האדמו"ר מצאנז, בשבילי הרפואה, ח, תשמ"ז, עמ' ז ואילך; שו"ת באר משה ח"ד סי' ז; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' א; שערי הלכה ומנהג, ח"א סי' לה; שו"ת תשובות והנהגות, ח"ג סי' ס. [123] שו"ת אגרות משה שם; שו"ת אור לציון ח"ב פ"ו סט"ו. [124] שו"ת ציץ אליעזר שם.

טחורים – מי שסובל מטחורים, או שעבר ניתוח טחורים, וקשה לו לנגב את הצואה בפי הטבעת, יקפיד לנגב רק את הצואה הנראית, ואז מותר בכל דבר שבקדושה¹⁴⁴.

בדיני הרחקה מצואה ומשתן – ראה ערך בית חולים.

תפילין – חולה המצטער בחוליו, ואין דעתו מיושבת עליו, פטור מן התפילין¹⁴⁵, ואם רצה להחמיר על עצמו ולהניחם – רשאי, ואם דעתו מיושבת עליו – חייב¹⁴⁶.

חולה מעיים פטור מן התפילין, אפילו אין לו צער והולך בשוק¹⁴⁷, ואסור לו להחמיר על עצמו ולהניח תפילין¹⁴⁸. בטעם הדבר יש מי שכתב, שהוא מפני שצריך לחלצן תדיר¹⁴⁹; ויש מי שכתב,

אמנם אם יש לו שלשול חזק ביותר בתכיפות רבה, שמרגיש מיד שצריך להתפנות שנית, יברך רק פעם אחת באחרונה¹³⁷.

פיוס המעי – חולה שפתחו לו פתח דרך דופן הבטן, כדי לאפשר את יציאת הצואה דרך המעי הדק¹³⁸, או דרך המעי הגס¹³⁹ – יש שהתירו לו להתפלל, להניח תפילין וללמוד תורה, לאחר ניקוי ושטיפת הצינור, וכיסוי מקום יציאת הצואה, וזילוף מי בושם על גופו קודם התפילה, כדי להעביר את הריח הרע¹⁴⁰, ואף מותר לו להיות שליח ציבור ולהתפלל לפני העמוד¹⁴¹; ויש מי שכתב, שמותר רק להרהר בקריאת שמע ותפילה, בתנאי שהשקית מכוסה, ואין ריח רע¹⁴². ואם גופו אינו נקי, אסור לקיים אף מצווה, ואסור לו לכוון לצאת ידי חובת מצות קידוש וכיו"ב¹⁴³.

הרפואה, ה' תשמ"ז, עמ' ז ואילך. [143] שו"ת נחלת אליהו סי' לו; תורת היולדת פל"ט הע' לא. [144] שו"ת קנה בשם סי' ז-ט; שו"ת תשובות והנהגות, ח"ב סי' עג. וראה עוד בע' עכול, מערכת ה-, הע' 328 ואילך. [145] ב"י, פרישה וב"ח או"ח סי' לח; רמ"א או"ח לח א. וראה באו"ז ח"א סי' תקלב, ומרדכי הל' תפילין. [146] פמ"ג שם א"א סק"א; מ"ב שם סק"ה. וראה עוד בשד"ח מע' הכ"ף כלל טז אות ב, בשם פתח הדביר; אנציקלופדיה תלמודית, כרך ט, ע' הנחת תפילין, עמ' תקיב הע' 654-655; תו"ש מילואים לדרך יב סי' מב סק"ח. [147] חולין קי א; רמב"ם תפילין ד יג; טושו"ע או"ח לח א, וברמ"א, ובמ"ב שם סק"ב. [148] מג"א סי' לח סק"א. ולעניין תפילה וקריאת שמע ראה שו"ע או"ח לח ב, ושם סי' פ, ובמ"ב שם. וראה באריכות בערוה"ש או"ח לח א-ה. [149] רש"י בחולין

אהרן או"ח סי' ז בהגה"ט; ברכ"י או"ח סי' ז אות ב; שו"ת קול גדול סי' פט וסי' צג; שו"ת רוח חיים סי' ז; כף החיים שם סק"ב, שכן המנהג; שו"ת יביע אומר ח"ט סי' ב. וראה בשו"ת באר משה ח"ד סי' ה; ובשו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' א סק"ג-כ"ד. [137] שו"ת קול גדול סי' צג; שערי תשובה סי' ז. וראה שו"ת יביע אומר ח"ט סי' ב. [138] ileostomy [139] colonostomy. [140] שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' ו; שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' יז; שו"ת בית אבי סי' מא; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאו"ח סי' עו סק"ט. וכן נוטה להקל בשו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' יא-יב. וראה בשו"ת מנחת יצחק ח"י סי' ח, שהביא על בעל ערוגות הבושם שעבר ניתוח כזה, ועסק בתורה ובתפילה לאחר הניתוח בלי שום שינוי כלל. [141] שו"ת מנחת יצחק ח"י סי' ח'. [142] האדמו"ר מצאנז, בשבילי

חולה במחלה מדבקת, שיצטרכו לשרוף את כל חפציו כדי למנוע הדבקה – יש הסבורים, שאסור לו להביא עמו תפילין לבית החולים, כי יצטרכו לשרוף אותם¹⁵⁷; יש הסבורים, שמותר לו לקחת עמו התפילין, אף על פי שאחר כך יצטרכו לשרוף אותן¹⁵⁸; ויש שכתבו, שאם יצטרע עד שיסתכן – מותר¹⁵⁹, ומכל מקום לא ישרוף יהודי את התפילין אלא גוי¹⁶⁰.

עצה מעשית במקרים כאלו היא, שיחתום החולה על התחייבות כלפי בית חולים, שבסיום האשפוז יוכנסו התפילין לכד של חרס, יאטמו אותם כראוי, ויביאום לקבורה.

חולה שידו השמאלית נתונה בגבס, יניח את התפילין של יד על הגבס שעל הזרוע השמאלית, ולא על יד ימין¹⁶¹. ולענין ברכה – אם הבית מונח על

שהוא מפני שאין יכולים להיזהר היטב¹⁵⁰. יש מי שכתב, שאין הכוונה דווקא במי שמשלשל, אלא כל מי שיש לו איזה חולי מעיים¹⁵¹.

חולה השוכב בבית חולים, ואיננו יכול להניח תפילין בעצמו, ואין איש שיכול לקשור אותם עבורו – יש הסבורים, שגם אשה או קטן יכולים לקשור לו את התפילין והוא יברך, אף על פי שאין הם עצמם מחוייבים במצווה זו¹⁵², ואפילו אם אשתו נידה, יכולה להניח לו תפילין¹⁵³; יש מי שסבור, שיכולה האשה לקשור לו התפילין, אך לא יברך על כך¹⁵⁴; יש מי שכתב, שעדיף שאשתו או בתו תקשור התפילין, ורק כשאין אפשרות לכך, יכולה אחות בית החולים לעשות זאת¹⁵⁵; ויש הסבורים, שאין אשה יכולה לקשור התפילין לחולה, כי אין היא עצמה מצווה בהנחת תפילין¹⁵⁶.

ו; שו"ת דובב מישרים ח"א סי' צט; שו"ת מנחת יחיאל סי' קסא; שו"ת ארץ טובה סי' א; שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סי' ד-ז; שם ח"ד סי' ח; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' ג; שם ח"ד סי' ח; שו"ת דברי ישראל ח"א סי' כא; יסודי ישרון ח"א עמ' קטז; שו"ת קנין תורה בהלכה, ח"א סי' ה. וראה עוד בשו"ת רבבות אפרים ח"א סי' כט. [158] שו"ת אמרי דוד סי' ריח; שו"ת ראש אריה ח"א סי' ד; שו"ת חלקת יעקב ח"ג סי' מב-מד; שו"ת בית אבי סי' א; נועם, ח"ג שער הלכה עמ' ג. וראה בשו"ת חזון נחום שם עוד דעות להתייר. וראה בשו"ת ממעמקים ח"ג סי' א, שאלה דומה מתקופת השואה מגטו קובנא. [159] שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' ח; ילקוט יוסף ח"ב סי' קנד סי"ח. [160] ילקוט יוסף, שם. [161] שו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' מג; שו"ת מנחת יצחק ח"ב סי' מו; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' לו; שו"ת נתיבות אדם סי' ג. ובשו"ת משנה הלכות ח"ד סי' ג חלק בזה.

שם ד"ה פטור. [150] תוס' כתובות קד א ד"ה ומנח; מרדכי הל' תפילין. [151] שו"ת ציץ אליעזר ח"כ סי' מה שאלה ג. [152] שו"ת מהרי"ט ח"ב סי' ז; שו"ת חכמת שלמה (קוועטש) סי' א; שו"ת מהרי"א אסאד חאו"ח סי' יט; שו"ת דברי חיים חאו"ח ח"ג סי' ו; שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' טו; שו"ת מחנה חיים ח"ג חאו"ח סי' ו; שו"ת ערך ש"י סי' כז; דעת תורה, סי' כז ס"ז, וסי' לט ס"ב; כף החיים סי' כז סק"ח, בשם מסגרת השולחן; שו"ת באר משה ח"ד סי' ו; שו"ת שבט הלוי ח"א סי' ח; שו"ת וישב משה ח"א סי' צב; שם ח"ב סי' קכד; שו"ת תשובות והנהגות, ח"ב סי' כה. וראה במקורות אלו טעמים שונים להיתר. [153] טהרת הבית ח"ב סי' יב סקמ"ה. [154] שו"ת יד הלוי ח"ב סי' א. [155] שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' ז; שו"ת וישב משה ח"ב סי' קכד. [156] שו"ת תשורת שי ח"א סי' תריח; שם ח"ב סי' כג-כד; שו"ת זכרון יהודה ח"א סי' יז. [157] שו"ת חזון נחום סי'

אצלו עכשיו היד הכהה, ואין צריך שירגיל עצמו במיוחד להשתמש בידו השמאלית, כי החולשה בידו הימנית היא מן השמים¹⁷⁰.

מי שיש לו תחבושת על הראש, מכל מקום חייב להניח תפילין של ראש. ולעניין ברכה, אם הבית מונח על הראש ללא חציצה, ורק הרצועה על התחבושת, מברך כרגיל, ואם גם הבית מונח על התחבושת, יברך על של יד ברכה אחת בלבד, וזאת גם לשיטת האשכנזים¹⁷¹.

איש קרח המשתמש בפאה נוכרית, ומתבייש להסירה – יש מי שכתב, שיניח תפילין של ראש בבית הכנסת בלא ברכה, וכשיבוא לביתו יגלה ראשו, ויניח תפילין בברכה¹⁷²; ויש מי שכתב להיפך, שיניח בביתו התפילין על ראשו, וכשיבוא לבית הכנסת יניח התפילין על הפאה הנוכרית¹⁷³. ואם השתילו לו שערות, או הדביקו לו שערות באופן שאינו מסירם, אין זה חציצה להנחת תפילין¹⁷⁴.

אסור לחולה לקחת טלית ותפילין של חברו ללא רשותו, אף על פי שלסתם אדם מותר¹⁷⁵.

הזרוע ללא חציצה, ורק הרצועות על הגבס, יברך על תפילין של יד¹⁶²; ואם גם הבית מונח על הגבס, לא יברך על תפילין של יד, אלא רק על של ראש, אם הוא אשכנזי יברך שתי ברכות¹⁶³, ואם הוא ספרדי יברך ברכה אחת¹⁶⁴.

מי שיש לו מכה על ידו השמאלית, ואי אפשר לו כלל להניח עליה תפילין, אפילו על ידי הנחת תחבושת וכד', הרי הוא פטור לגמרי מתפילין של יד, ולא יניח על ידו הימנית¹⁶⁵.

יש מי שכתב, שמי שיש לו מכה על הקיבורת ואינו יכול להניח תפילין, מצווה להשתדל לרפאותו כדי שיוכל להניח תפילין¹⁶⁶.

משותק בידו השמאלית – יש הסבורים, שיניח התפילין על יד ימינו¹⁶⁷; יש שכתבו, שיניח על יד שמאלו, בין אם השיתוק הוא זמני או קבוע¹⁶⁸; ויש מי שכתב, שאם השיתוק הוא זמני, ימשך להניח על ידו השמאלית, ואם השיתוק הוא קבוע, יניח על ידו הימנית¹⁶⁹.

משותק בידו הימנית – יש מי שכתבו, שמעטה יניח על ידו הימנית, שכן היא

בהלכה ח"ב סי' ג; שו"ת קובץ תשובות ח"ב סי' ב. [170] שו"ת שבט הלוי ח"י סי' ג; שו"ת יביע אומר חאו"ח ח"ט סי' ז. [171] מ"ב סי' כו סקט"ז. [172] שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' מ אות יח; שערי משה לאאמור"ר ח"ב הערות ומילואים לסי' ד. [173] עשה לך רב, ח"ג סי' ג; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בס' הליכות שלמה ח"א פ"ד הע' 15. [174] שו"ת אגרות משה, שם. [175] שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' ז.

[162] ראה מג"א סי' כו סק"ז, ח. [163] ראה מ"ב סי' כו סקט"ז, יח. [164] ראה שו"ע או"ח כו ב. [165] שו"ת נתיבות אדם סי' ג סק"ט. [166] העמק שאלה, שאילתא י סוף אות א. [167] מ"ב סי' כו סקכ"ב, בשם הדגול מרבבה. [168] שו"ת אמרי יושר ח"ב סי' יד; שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סי' ח-ט. [169] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו במאמרו של א. אברהם, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 134. וראה עוד בשו"ת אבני נזר חאו"ח סי' א; שו"ת משיב

ברכת המזון – חולה שהגיע לכדי שביעה באכילת כזית תוך כדי אכילת פרס, חייב בברכת המזון מן התורה, ויכול להוציא אחרים, אף שאכלו הרבה יותר¹⁷⁶. אם שהה יותר מכדי אכילת פרס בין כל חצי כזית, ולבסוף אכל כדי שביעה – יש מי שכתב, שחייב ברכת המזון¹⁷⁷; ויש הסבורים, שאינו יכול לברך ברכת המזון, אלא אם אכל כזית תוך כדי אכילת פרס¹⁷⁸.

וברכה רביעית אין צריך לברך אם קשה לו.

ואם גם זה קשה לו, רשאי לכלול ברכה שניה ושלישית יחד, ויפתח בברכת הארץ, ויכלול בה בונה ירושלים, ויחתום ברוך אתה ה' על הארץ ועל המזון¹⁷⁹.

חולה כרסת¹⁸⁰ – חולים אלו אסורים לאכול מוצרים המכילים גלוטן¹⁸¹, ולפיכך הם אוכלים בדרך כלל פת או עוגיות העשויות מקמח תירס או אורז. חולים אלו צריכים ליטול ידיים לפני הארוחה מדין "אוכל שטיבולו במשקה", אך לא יברכו על נטילת ידיים, וכן לא יכולים לברך ברכת המוציא אפילו אם קובעים סעודתם¹⁸².

חולה שקשה לו לברך את כל ברכת המזון, רשאי לקצר ולומר בנוסח הבא:

ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, הזן אותנו ואת העולם, ברוך אתה ה' הזן את הכל; נודה לך ה' אלקינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה, ברית ותורה, חיים ומזון, על בריתך שחתמת בבשרנו, ועל תורתך שלמדתנו, ברוך אתה ה' על הארץ ועל המזון; רחם ה' אלקינו על ישראל עמך, ועל ירושלים עירך, ומלכות בית דוד תחזירנה למקומה במהרה בימינו, ברוך אתה ה' בונה ירושלים.

אכילה דרך זונדה – האוכל באמצעות זונדה, היינו צינור שמכניסים לקיבתו דרך גרונו, או דרך דופן הבטן, אינו מברך תחילה וסוף, כי אין לו הנאת גרון. ושוב שישמע ברכת המזון מאחר המחוייב

וחולה מודה, שצריך כזית בכדי אכילת פרס – ראה שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' שמ, ובס' המצוות למהר"ם שיק מ' תלא; שו"ת שאילת יעקב סי' כג אות טו; לקוטי סופר על תרי"ג מצוות, במצות אכילת מצה, סוג זקן וחולה; קרן לדוד סי' מח אות ב; תורת חיים או"ח סי' קפד אות יד; שו"ת בית שערים חאו"ח סי' עח; שו"ת ציץ אליעזר שם. [179] שו"ת אור לציון ח"ב אות יא; כף החיים או"ח סי' קפז אות ד. וראה עוד במג"א רס"י קצב, ובבן איש חי שם. וראה נוסח אחר בס' וזאת הברכה, עמ' 144. [180] celiac disease. ראה ע' פסח הע' 68 ואילך. [182] שו"ת בנין אריאל עמ' 22.

[176] שו"ת הרדב"ז סי' ב' אלפים רכד, הובא בשע"ת או"ח סי' קצו סק"ח, ובביאודה"ל סוסי' קפד. [177] כנה"ג, הובא בכף החיים סי' רי סק"ז; פמ"ג או"ח סי' רי בא"א סק"א; שערים המצויינים בהלכה סי' נא סק"ד. [178] מג"א סי' רי סק"א; א"ר סי' רי אות ח; חיי אדם נ יג; שו"ע הרב, ברכת הנהנין פ"ב סק"ב; מנ"ח מ' תל; שו"ת כתב סופר חאו"ח סי' לא; בן איש חי שנה א פר' מסעי ט"ו; אמרי בינה חאו"ח סי' טו; שו"ת אנרות משה חאו"ח ח"א סי' עו; שו"ת באר משה ח"ג סי' לו; שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' יג; שמירת שבת כהלכתה פ"מ סצ"ג. ובשיטת החת"ס חאו"ח סי' מט וסי' קפא – יש הסבורים, שדעתו כהפמ"ג; ויש הסבורים, שלעניין זקן

ככיסוי ראש¹⁸⁹, ומכל מקום נהגו שלא לברך בלי כובע על הפאה¹⁹⁰.

אכילה/שתייה קודם התפילה – מותר לחולה לאכול או לשתות לפני התפילה לצורך רפואה¹⁹¹, ואפילו אם הם מאכלים ששייך בהם גאוה¹⁹², וטוב שיברך תחילה ברכות התורה, ויקרא פרשה ראשונה של קריאת שמע¹⁹³; ויש מי שהסתפק אם צריך להדר לאכול פחות מכזית, ופחות מכדי אכילת פרס¹⁹⁴. ואין הכוונה בחולה ממש, שהוא דבר פשוט ומותר, אלא אפילו כשיש לו רק מיחוש בעלמא, או אפילו צריך לרפואה כדי לחזק עצמו – מותר, ואפילו יכול לאכול הדבר לרפואה אחרי התפילה¹⁹⁵. וכן מותר לבלוע כדורי ויטמינים לפני התפילה, ואפילו בריא הרגיל בכך – רשאי¹⁹⁶.

טבילת בעל קרי – טבילת בעל קרי לתורה ולתפילה, שתיקן עזרא הסופר,

דבר, ויוציאו ידי חובתו¹⁸³. וכן מי שאוכל דרך פתח בדופן הבטן לקיבה¹⁸⁴, אין זה דרך אכילה, ואין לו לברך לפני ולאחריה¹⁸⁵.

הקאה – אכל או שתה והקיא, לא יברך ברכה אחרונה¹⁸⁶.

לעניין ברכת הנהנין על תרופות – ראה ערך ברכות ותפלות.

ברכת הגומל – מי שהיה חולה ונתרפא, חייב להודות¹⁸⁷.

ברכת החמה – חולה שאינו יכול לצאת מביתו, ומרוחק למיטתו, רשאי לברך ברכת החמה, אם רואה את גלגל החמה, ואפילו הוא יושב או שוכב¹⁸⁸.

פאה נוכרית – מי שנשרו לו שערות ראשו ולובש פאה נוכרית, נחשבת הפאה

[193] מ"ב שם סק"ב, ובביאה"ל שם ד"ה ולא. וראה בעולת ראייה, לפני תחילת פסוקי דזמרא, שמרן הגראי"ה קוק נהג לומר ברכות התורה, ברכות השחר, קריאת שמע ומזמור שיר חנוכת הבית לפני ששתה, ומשמע שגם אדם בריא יכול לשתות קודם התפילה. [194] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בס' שמירת שבת כהלכתה פ"מ הע' צג, ופנ"ב הע' לט, ובס' הליכות שלמה ח"א פ"ב ס"א. וראה בתיקונים ומילואים לס' שמירת שבת כהלכתה פנ"ב הע' מה. וראה באריכות בשיטת הגרש"ז אויערבאך במאמר של הרב מ. בראלי, אסיא, עה-עו, תשס"ה, עמ' 70 ואילך. [195] פ"ח או"ח פט ג; פרמ"ג שם בא"א סי' פט סק"ב; ערוה"ש או"ח פט כד; ביאוה"ל סי' פט ס"ג ד"ה וכן אוכלין; כף החיים או"ח פט לו. [196] שו"ת רבבות אפרים

[183] שו"ת מחזה אברהם ח"א סי' קכט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' לה. וכן מובא בס' וזאת הברכה, עמ' 113, בשם הגרי"ש אלישיב. [184] gastrostomy. [185] שו"ת חלקת יעקב ח"ג סי' סח. וראה עוד בשו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' יח. [186] שע"ת סי' רח סק"א; קיצושו"ע נא טו. הטעם – לא גרע מהתעכל המזון. [187] ברכות נד ב. וראה ע' ברכות ותפלות, הע' 155 ואילך. [188] יחודה דעת, ח"ד סי' יח סע' יא. [189] שערי משה לאאמור"ר, ח"ב, הערות ומילואים לסי' ד. [190] שו"ת חיים שאל סי' לה. [191] טושו"ע או"ח פט ג; שו"ע הרב שם ה; מ"ב שם סק"ד וסק"ח; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ה סי' לא אות ז; בן איש חי, שנה א, יתרו סק"יח. וראה בס' עשה לך רב ח"ה סי' יב, בתשובות הקצרות. [192] מג"א שם סק"ב.

נתבטלה בזמננו¹⁹⁷. אכן, אפילו לאלה הנוהגים שאין בעל קרי מתפלל עד שרוחץ כל בשרו במים, אין המנהג אלא בבריא, או בחולה ששימש מיטתו, אבל חולה לאונסו פטור מן הרחיצה, אלא מקנח עצמו ורוחץ ידיו ומתפלל¹⁹⁸.

קריאת שמע – חולה שקרא קריאת שמע של ערבית לאחר שעלה עמוד השחר וקודם הנץ החמה, יצא ידי חובתו¹⁹⁹.

בדין קריאת שמע, שאסרו לקרות כשהוא שוכב פרקדן²⁰⁰, אם הוא חולה שלא יכול לשכב על צידו, מותר לשכב על גבו, ונוטה מעט לצידו וקורא²⁰¹, ועדיף שיקרא כשהוא יושב²⁰².

חולה שקשה לו להשמיע לאוזנו, אם מחמת חולי קרא קריאת שמע בלבו – יצא²⁰³.

שמונה עשרה – הוא-הדין בתפילת שמונה עשרה, שהחולה יכול להתפלל

אפילו בישיבה²⁰⁴, ואפילו שוכב על צידו, והוא שיכול לכוון את דעתו²⁰⁵, והוא-הדין שמותר לו להתפלל כשראשו מורם על כריות, או כשראש המיטה מורם קצת²⁰⁶. ויש הסבורים, שבשעת חולי לא יתפלל אלא רק יקרא קריאת שמע²⁰⁷. והוא-הדין שמותר לו להתפלל במקום גבוה, אם קשה לו לרדת²⁰⁸.

מותר לחולה להשמיע קולו בתפילתו, אם צריך לכך כדי לכוון את לבו²⁰⁹. וכן להיפך – אם אי אפשר לו להתפלל, יהרהר בלבו²¹⁰. ומכל מקום, כמה שיכול לומר בפיו – יאמר, והשאר יהרהר בלבו²¹¹.

חולה שקשה לו להתפלל תפילת שמונה עשרה, מותר לו להתפלל תפילת הבינו²¹². נוסח התפילה:

אומר שלש ברכות ראשונות, ואחר כך ממשיך: הבינו ה' אלקינו לדעת דרכיך, ומול את לבבנו ליראתך, ותסלח לנו להיות

ראה מאירי ברכות סופ"ד; מרדכי עירובין סי' תקיב; שיטת התוספות בהגהות מיימוניות תפילה פ"ד אות ב. וכן נפסק להלכה בטור וברמ"א או"ח סי' קא א. [207] הגהות מיימוניות תפילה ה ב, מנהג רש"י. אך ראה בתרומת הדשן שם, שהכוונה דווקא בחולה שאינו לכוון מעוצמת מחלתו, אך מעיקר הדין גם רש"י מודה, שהאנוס יכול להתפלל מיושב. [208] תוספתא ברכות ג יז; טוש"ע או"ח צ א; מג"א שם סק"ב. וראה בירור הלכה, ברכות ד"י ע"ב ציון א. [209] רמב"ם תפילה ה ט. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך יג, ע' חולה, עמ' רמד, הע' 175. [210] ב"י ורמ"א או"ח צד ו. וראה בביאור הגר"א שם סק"ח, ובמ"ב שם סקכ"א. [211] ערוה"ש או"ח צד יט. [212] ברכות כט א; רמב"ם תפילה ב ב-ג; טוש"ע או"ח קי א, שהחולה הוא

ח"ז סי' ד. [197] ראה ע' זרע, הע' 99 ואילך. [198] רמב"ם תפילה ד ו. [199] רמב"ם קריאת שמע א י; טוש"ע או"ח רלה ד. [200] ברכות יג ב. [201] רמב"ם קריאת שמע ב ב; טוש"ע או"ח סג א. [202] ראב"ד שם. וראה בכס"מ שם, ובמ"ב שם סק"ד. [203] ב"י או"ח סי' סב. [204] תשובות הגאונים שערי תשובה סי' קח. [205] רמב"ם תפילה ה ב; תרומת הדשן, פסקים וכתבים סי' נז; טוש"ע או"ח צד ו. ומשמע שחולה שאינו יכול לכוון דעתו, לא יתפלל כלל, וכן היה מנהג רש"י, כמבואר להלן הע' 207. [206] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו במאמרו של א. אברהם, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 134. אכן לדעת רוב הפוסקים נאמר דין זה דווקא לדורות הראשונים, אבל האידנא שאין הכוונה מצויה כל כך, אין לבטל תפילה מחשש שלא יוכל לכוון –

גאולים, והרחיקנו ממכאוב, ודשננו בנאות ארצך, ונפוצותינו מארבע כנפות הארץ תקבץ, והתועים בדעתך ישפטו, ועל הרשעים תניף ידיך, וישמחו צדיקים בבנין עירך, ובתיקון היכלך, ובצמיחת קרן לדוד עבדך, ובעריכת נר לבן ישי משיחך, טרם נקרא אתה תענה, ברוך אתה ה', שומע תפלה. ואחר כך יאמר שלש ברכות אחרונות.

תפילה בציבור — מי שיש לו חולשת הלב, שמרגיש שאינו יכול להמתין וצריך לאכול, רשאי להתפלל בביתו קודם הציבור, אף כשמתפללים בזמנם, אבל בבית הכנסת אסור לו להקדים תפילתו לתפילת הציבור; ואם הוא חולה, הרי הוא רשאי להקדים תפילתו לתפילת הציבור אפילו בבית הכנסת²¹⁶.

חולה שיכול לכוון, יבואו עשרה אנשים ויתפללו עמו; ואם הוא אדם חשוב בעירו, אף מביאים לו ספר תורה בביתו²¹⁷.

תשלומין לתפילות — מי שהפסיד תפילה מתוך טעות או אונס, יכול להשלימה בתפילה הבאה, ולהתפלל שתי תפילות, הראשונה לחיוב והשניה לתשלומין, ואין תשלומין אלא לתפילה הסמוכה בלבד²¹⁸. אבל מי שמחמת מחלתו הפסיד מספר תפילות, יכול להשלים את כל התפילות שהפסיד לאחר שיבריא, ועדיף בדרך של נדבה ושיחדש בה דבר²¹⁹.

ברכת כהנים — חולה, שאינו יכול לעמוד בשעת ברכת כהנים, רשאי לשבת²²⁰.

ווידוי — חולה שקשה לו לעמוד, יכול לשבת באמירת נוסח הווידוי, וישתדל

ואף שאין להתפלל תפילת הבינונו במוצאי שבתות וימים טובים בגלל הצורך לומר הבדלה בחונן הדעת, ולא בימות הגשמים בגלל הצורך לשאול על הגשמים בברכת השנים²¹³, בכל זאת התירו לחולה לומר תפילת הבינונו גם בימים אלו, ולכלול הבדלה ושאלת גשמים בתוך הנוסח המקוצר²¹⁴.

ואם קשה לחולה להתפלל גם תפילת הבינונו, יאמר תפילה קצרה, וזה לשונה:

רבון העולמים, צרכי עמך ישראל מרובים ודעתם קצרה, יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו, שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו, וכל גויה וגויה די מחסורה, רפאנו ונרפא, והטוב בעיניך עשה, ברוך אתה ה' שומע תפלה. ולא צריך לומר שלש ברכות ראשונות, ולא שלש ברכות אחרונות²¹⁵.

אשרי, ברכות פ"א סי' ז. וראה בקיצושו"ע כג ל, שיש אומרים שמותר גם לחולה שאינו אדם חשוב. [218] ברכות כו א; רמב"ם תפילה ג ט; טושו"ע או"ח קח א. [219] תר"י על הרי"ף, די"ח ע"א בדפי הרי"ף, ד"ה טעה, מחלוקת; בי"א או"ח סי' קח; מ"ב סי' קח סקי"ח. [220] שו"ת חמדת צבי, ח"ד סי' טז; שו"ת ציץ אליעזר חי"ד

כשעת הדחק ואונס. [213] ברכות, רמב"ם וטושו"ע שם. [214] חיי אדם כד לא; מ"ב סי' קי סק"ו. [215] ברכות כט ב, נוסחאות אחדות למי שנמצא במקום סכנה. וראה בגשר החיים פ"א סי' ג סק"ה, שה"ה לחולה. וראה תוס' ברכות ג א ד"ה היה. [216] ב"ח או"ח סי' קיד; מג"א סי' צ סקב"א; ערוה"ש או"ח צ יד. [217] הגהות

ספירת העומר/חול המועד – מותר לחולה לספר שערותיו בתקופת הספירה, כדי לאפשר את הטיפול בו²³⁰. וכן מותר לחולה להסתפר בחול המועד לצורך סיבה בריאותית²³¹.

בענייני יורה דעה

שחיטה – חולה בכל גופו, ובפרט כשיש לו חום, אסור לשחוט לכתחילה, אבל בדיעבד אם אמר שברי לו ששחט כראוי, שחיטתו כשרה; ואם הוא חולה במחלה מקומית, רשאי לשחוט לכתחילה, ואם צריך לשבת, רשאי לשחוט בישיבה²³².

גילוח – מי שיש לו פצעים על הלחי, והרופאים אומרים שיגלח זקנו בתער דווקא ולא בסם – יש הסבורים להתיר באופן שיגלח מקודם במספרים, עד שלא יישאר מן השיער כדי לכוף ראשו לעיקרון, ואחר כך יגלח בתער²³³; יש מי

לעמוד לפחות ב-אבל אנחנו ואבותינו חטאנו²²¹.

שליח ציבור – חולה שאינו יכול לעמוד כראוי – יש אומרים, שאינו יכול להיות שליח ציבור וקורא בתורה²²²; יש אומרים, שיכול להיות שליח ציבור²²³; ויש מי שחילק, שאם יכול להתאמץ אפילו על ידי סמיכה – מותר, ואם לאו – אסור²²⁴.

סוכה – חולה, אפילו שאין בו סכנה, ואפילו חולי קל, פטור מן הסוכה²²⁵. יש אומרים, שהפטור הוא דווקא אם כשמצטער בחוליו בסוכה יותר מאשר בביתו²²⁶; ויש אומרים, שהחולה פטור מהסוכה גם אם לא ינצל מצער מחלתו כשישאר בביתו²²⁷. אמנם נחלקו הפוסקים בעניין חיובו של חולה שאין בו סכנה לאכול בסוכה בלילה הראשון – יש אומרים, שהוא חייב²²⁸; ויש אומרים, שהוא פטור²²⁹.

סק"ה; תשובה מאהבה ח"א סי' צז; שו"ת אמרי שפר סי' סא; שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' נא. וראה עוד בשו"ת דברי מלביאל ח"ג סי' לב; תכלת מרדכי להמהרש"ם ח"ג דיני סוכה אות קצג. [230] ערוה"ש או"ח תצג ג. וראה בפת"ש יו"ד סי' שצ סק"ב, בשם חימודי דניאל בעניין אבל. [231] מ"ב סי' תקלא סק"א, ובביאה"ל שם ד"ה כל. [232] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' ב. [233] שו"ת בשמים ראש סי' יח. לדיון זה הסכימו גם הגאון ר' וואלף באסקאוויץ, הובא בשו"ת נובי"ת חיו"ד סי' פ; שו"ת שאול שאל סי' קו; שו"ת אבני זכרון ח"ג סי' ז; הגאון ר' עזריאל הילדסהיימר, הובא בשו"ת מלמד להועיל ח"ב סי' פ; סד. חלקו על זה בשו"ת נובי"ת חיו"ד סי' פ; שו"ת חת"ס חאו"ח סי' קנד. וראה עוד בדרכי תשובה יו"ד סי' קפא סק"ד; שו"ת רעק"א סי' צו; חו"א יו"ד סי' עח; שו"ת אבן יקרה חיו"ד סי'

סי' יח; שו"ת משברי ים לאאמור"ר סי' מג אות ג. [221] שבת שבתון, סנ"א סקמ"ז (עמ' קכח). [222] שו"ת חות יאיר סי' קעו. [223] יש"ש חולין פ"א סוסי' מח; שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' קיג; שו"ת איתן אריה סי' קיד; כף החיים סי' קמא סק"ד. [224] ילקוט יוסף, ח"ב סי' קמא ס"ב. [225] סוכה כה א, ותוספתא סוכה פ"ב; רמב"ם סוכה ו ב; פיהמ"ש לרמב"ם סוכה שם; טוש"ע או"ח תרמ ג. וראה תוס' שם ד"ה ואפילו, מאירי, ריטב"א שם. וראה סי' החינוך מ' שכה. [226] כן משמע מהריטב"א סוכה שם; נהר שלום או"ח סי' תרמ סק"ד. וראה מ"ב שם סק"ט. [227] פרמ"ג שם במש"ז סק"ח. וראה עוד בע' יסורים, הע' 261 ואילך. [228] שו"ת חיים שאל ח"ב סי' לח סקצ"ב; ישועות יעקב סי' תרמ סק"ב; ערוך לנר סוכה כו א; בן איש חי שנה א פ"ר האזינו סקי"ב. [229] א"ר או"ח סי' תרמ סק"ח; ברכ"י סי' רתמ

דעתו עליו, הרי זה נדרי אונסין²³⁹.
תלמוד תורה — חולה חייב בתלמוד
תורה²⁴⁰.

כבוד תלמיד חכם — תלמיד חכם
שחלה ושכח תלמודו, אין לנהוג בו מנהג
בזיון, אלא יש להיזהר בו לכבדו²⁴¹.

תינוק חולה לעניין מילה — ראה ערך
מילה.

קימה והידור — חולה פטור ממצות
קימה והידור, ואינו חייב לקום אפילו מפני
נשיא²⁴², אך אם רוצה לקום, אין בכך
איסור²⁴³; ויש הסבורים, שאל לו לקום,
כדי שלא יאמרו לו שב, ויתפרש שב
במחלתך²⁴⁴.

אבלות — חולה שמת לו מת, אין
מודיעים אותו שמת, שמא תיטרף דעתו
עליו²⁴⁵.

שהתיר פעולות אלו רק על ידי גוי²³⁴; ויש
מי שאסר לחלוטין²³⁵. ויש להעיר,
שמבחינה רפואית אין בימינו כלל מצב
כזה, שיהא חיוב לגלח בתער דווקא.

נידה — אשה שראתה דם מחמת חולי,
איננה קובעת ווסת על ידה, שמפני האונס
ראתה²³⁶.

חולה שאין מי שישמשנו זולתי אשתו
נידה, אפילו הוא חולה שאין בו סכנה,
מותרת לשמשו, שאין לחוש להרגל
עבירה. וכל זה בחולה שחלה כל גופו,
אבל אם חש בראשו וכיו"ב, והוא מתחזק
והולך כבריא, אסורה לשמשו²³⁷.

נדרים — מי שהדירו חברו שיאכל
אצלו, וחלה או שחלה בנו, הרי אלו נדרי
אונסין²³⁸.

מי שנדר לחולה איזה דבר, אם עשו
זאת משום הפצרת החולה, שלא תטרוף

טושו"ע יו"ד רלב יב. [239] רמ"א יו"ד רלב יז.
[240] רמב"ם תלמוד תורה א ה, וראה בכס"מ
שם; טושו"ע יו"ד רמו א. [241] ברכות ח ב;
סנהדרין צו א; מנחות צט א; ירושלמי מו"ק ג א.
וראה רש"י ומאירי, ברכות שם. דין זה הובא
להלכה בראב"ה ברכות סי' כג ובהג"א מו"ק פ"ג
סי' טו, אך רמב"ם וטושו"ע השמיטו דין זה, וכתב
בעינים למשפט, ברכות שם, שאפשר שלדעתם
אין זה אלא מידת חסידות. [242] מו"ק כו ב;
רמב"ם אבל יג ה; רמ"א יו"ד שעו א.
[243] כס"מ שם, בדעת הרמב"ם; תוס' מו"ק כו
ב ד"ה לכל; שו"ת שבות יעקב ח"א סי' כו; תו"ש
ויחי פמ"ח אות כג; שו"ת יביע אומר ח"ג חו"ד
סי' כז. [244] אבן יעקב (הגרא"י וולדינברג), סי'
מג. וראה ע' זקן, הע' 355 ואילך. [245] ראה

לח; שו"ת קול מבשר ח"א סי' יח-יט.
[234] שו"ת מלמד להועיל ח"ב סי' סד.
[235] שו"ת מהרי"א הלוי איטינגא, ח"א סי' קיט.
[236] השגות הרז"ה לבעלי הנפש אות יט; שו"ע
הרב יו"ד קפט יא. וראה באנציקלופדיה תלמודית,
כרך יג, ע' חולה עמ' רלט הע' 99. [237] שו"ת
הרא"ש כלל כט; שו"ת תרומת הדשן סי' רנב;
טושו"ע יו"ד קצה טו, ובב"י שם; ש"ך שם סקי"ט;
שו"ת בשמים ראש סי' קיח; שו"ת רב פעלים ח"ג
חו"ד סי' יב; טהרת הבית ח"ב סי' יב סמ"ה.
וראה שם חילוקי דינים איזה שימושים מותרת,
ואיזה אסורה. וראה בטהרת הבית שם סמ"ו,
ובהע' מו באריכות, מה הדין כאשר האשה חולה
והיא נידה, אם מותר לבעלה לשמשה. וראה עוד
בע' נדה, הע' 258 ואילך. [238] נדרים כז א;

שלעולם אין מברכים שבע ברכות לאחר עבוד שבעת ימי המשתה הסמוכים לחופה²⁵¹.

מצות עונה – מי שאינו בריא, אינו חייב לקיים מצות עונה הקצובה לו, אלא לפי מה שאומדים אותו שיכול לקיים²⁵². ויכול להמתין ששה חדשים עד שיבריא, ואחר כך או יטול ממנה רשות, או יוציא ויתן כתובה²⁵³. ואם היה מחמת חולי הראוי לרפואה, צריכה להמתין לו עד שיתרפא²⁵⁴.

אשה שמונעת מבעלה תשמיש המיטה כדי לצער, דינה כמורדת, אפילו אם היא חולה²⁵⁵.

רפואת האשה – אשה שחלתה, חייב הבעל ברפואתה עד שתבריא²⁵⁶. חיוב רפואת אשתו הוא מדברי סופרים²⁵⁷, ואף שחיוב זה לא נכתב במפורש בנוסח הכתובה, הרי זה כאילו נכתב מכוח תנאי בית דין²⁵⁸.

יש מי שכתבו, שחיוב זה הוא דווקא

בענייני אבן העזר

שלושת חודשי הבחנה – שלושת חודשי הבחנה, שגזרו חז"ל לאשה שנתגרשה או נתאלמנה שצריכה להמתין בין ראשון לשני, לא חילקו חכמים בין מצבים שונים, ולכן גם אם היתה היא חולה, או שהיה בעלה הראשון חולה, צריכה להמתין²⁴⁶.

קידושין ונישואין – אין החולים ראויים להינשא, עד שיבריא, בין אם החולה הוא החתן או הכלה²⁴⁷.

הגיע זמן לכנוס את ארוסתו, וחלה הוא או חלתה היא, אינו מעלה לה מזונות²⁴⁸; ודווקא שחלה תוך הזמן, אבל הגיע הזמן ולא כנסה, ואחר כך חלה, חייב במזונותיה²⁴⁹.

אם חלו החתן או הכלה לאחר חופתם, ולא ערכו שום סעודה עד עבוד שבעת ימי המשתה – יש מי שכתב, שמונים שבעת ימים לאחר הבראתם, ומברכים בהם שבע ברכות²⁵⁰; אך רוב הפוסקים סבורים,

טושו"ע אבהע"ז עו יא. [254] ב"ש סי' עו סקי"ז. [255] כתובות סג ב; רמב"ם אישות יד יא; טושו"ע אבהע"ז עו ב. וראה במ"מ שם וברמ"א שם, מחלוקת הראשונים אם היינו שמרדה קודם שנהייתה חולה, או גם אחר כך. [256] כתובות נא א; רמב"ם אישות יב ב, יד יז; טושו"ע אבהע"ז עט א. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך ד, ע' בעל, עמ' עא-עב, בפרטי הדינים הנוגעים לחיוב הרפואה ע"י הבעל. וראה מאמרו של הרב י. אריאל, תחומין, כב, תשס"ב, עמ' 129 ואילך (אות ו(2)). שדין זה נכון גם בימינו. [257] רמב"ם אישות יב ב. וראה במנ"ח מ' מו סק"א. [258] ראה שו"ת מהר"ם מינץ סי' קט; שו"ת

ע' זקן, הע' 355 ואילך. [246] יבמות מב ב; רי"ף ורא"ש יבמות שם; רמב"ם גירושין יא כ; סמ"ג עשין נ; טושו"ע אבהע"ז יג א. [247] רמב"ם אישות י יט, על פי כתובות ב א. [248] כתובות ב א, מחלוקת; רמב"ם אישות י יט; טושו"ע אבהע"ז נו ג. [249] מרדכי ריש כתובות; רמ"א שם. וראה בהג' רעק"א שם. וראה בנידון באוצה"פ שם סקט"ו. [250] ט"ז אבהע"ז סי' סב סק"ח, כשנסעו לעיר אחרת. [251] שו"ת הרא"ש כלל כו סי' ב; ב"י אבהע"ז סי' סב; חכמת אדם קכט ט; פת"ש אבהע"ז סי' סב סקי"ט; שד"ח פאת השדה מע' ברכות סי' ד. [252] טושו"ע אבהע"ז עו ג. [253] רמב"ם אישות יד ז;

אם חלתה שלא באשמתה, אבל אם לא הקפידה על בריאותה, וגרמה לעצמה מחלה או פציעה, אין הבעל חייב הוצאות ריפוייה²⁵⁹.

אשה חולה, שעזבה את בית בעלה ללא טענות מספיקות, אם יכולה לקום מידי פעם ממשכבה לבשל ולעשות את צורכי הבית, אין בעלה חייב בדמי רפואתה, בין רפואה שיש לה קיצבה, ובין רפואה שאין לה קיצבה; ואם היא חולה כל כך שאינה יכולה לעזור לעצמה כלל, הרי הוא חייב בדמי רפואתה²⁶⁰.

גיטין — חלה הבעל במחלה ממושכת, אם מצבו מאוס על רוב העולם, הרי מעיקר הדין כופים אותו להוציא את אשתו בגט, אבל בזמן הזה אין כופים כלל, ובכל אופן צריך להשתדל, שיתן גט ברצונו הטוב²⁶¹.

האומר לאשתו הרי זה גיטך אם לא אבוא עד יום פלוני, וחלה ולא בא, אין טענת אונס של חולי בגיטין²⁶².

נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, שמעיקר הדין יוציא ויתן כתובה, אבל אם חלה הוא או היא בתוך עשר השנים, אין עולה להם אותו זמן מן

המניין²⁶³.

יבום וחליצה — יבם שתבעתו יבימתו לכנוס או לחלוץ, ועמד בדין וחלה, חייב במזונותיה, כיוון שחלה לאחר שעמד בדין²⁶⁴.

מי שיש לו תחבושת על רגלו, הרי זה פוסל בחליצה, אבל בשעת הדחק, שיש לחוש שמא תתבטל החליצה, אם התחבושת נתונה על מיעוט הרגל, ודבוקה היא לפצע, יש להקל²⁶⁵.

חולה שאינו יכול לעמוד, רשאי לחלוץ בישיבה²⁶⁶.

בענייני חושן משפט

עדות — עד שהוא חולה, יכול להגיד עדותו בבית דין בישיבה²⁶⁷.

נזיקין — חולה במחלה מדבקת שאכל מתבשיל במטח מרכזי המספק מזון לאנשים רבים, ובכך גרם למוסד הפסד, שצריך לזרוק את האוכל הנגוע ולקנות אוכל חדש עבור האנשים, אם ידע החולה שיש לו מחלה מדבקת, הרי הוא חייב לשלם את האוכל שנזרק, ואם לא ידע, הרי הוא פטור²⁶⁸.

טו יא; טושו"ע אבהע"ז קנד יא. [264] תוס' כתובות ב ב ד"ה לפיכך; תוס' יבמות מא ב ד"ה עמד; טושו"ע אבהע"ז קס א. וראה תוס' שם, שלדעת רש"י פטור. [265] שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' קד-קה. [266] רמ"א אבהע"ז קסט יב. [267] ביאור הגר"א חו"מ סי' יז סק"ה. [268] משפטי התורה על ב"ק, סי' ג. והוא על פי המבואר בהלכה, שאף על פי שהיוק שאינו ניכר

תשב"ץ ח"ג סי' שא; טושו"ע אבהע"ז סט א; נחלת שבעה סי' יב סי"ט. [259] שיטמ"ק כתובות נא א; פת"ש אבהע"ז סי' עח סק"א. [260] שו"ת יביע אומר, ח"ב אבהע"ז סי' יא. [261] שו"ת אגרות משה אבהע"ז ח"ג סי' מז. [262] תוס', רא"ש, מרדכי — כתובות ג א, וגיטין עג א; טושו"ע אבהע"ז קמד א. [263] יבמות סד א; רא"ש יבמות פ"ו סי' יב; רמב"ם אישות

הסבורים, שאינו נוטל אלא מה שהרוויח, ואין חיוב על בעל הבית לשלם עבור ימי חוליו²⁷⁶; ויש מי שהבדיל בין מלמד תינוקות לשאר פועלים שכירים, וסבור שבמלמד חייב לשלם עבור ימי חוליו, מה שאין כן בשאר שכירים²⁷⁷. וכל זה דווקא אם חלה כל כך שאינו יכול לעשות שום מלאכה, אבל אם יכול לעשות מלאכות קלות, נותנים כל שכרו²⁷⁸.

השוכר את הפועל להביא כרוב, תפוחים או יין לחולה, והלך ומצאו שמת או שהבריא, לא יאמר טול מה שהבאת בשכרך, אלא נותן לו כל שכרו, שכן השליח עשה את שליחותו²⁷⁹.

יורשים/שותפים — חלה אחד מן השותפים או אחד מהאחים שירשו את אביהם קודם חלוקה, אם חלה בפשיעה, כגון שהלך בשלג בחורף, או בחוס בימות החמה וכיוצא בזה, אם יש קיצבה לרפואתו, מתרפא משלו, ואם אין לה קיצבה, מתרפא מן האמצע; אבל אם חלה באונס, אפילו יש לה קיצבה, מתרפא מן האמצע, וקודם שנתרפא יכולים לומר לו

שכנים — חולה שרעש מזיק ומפריע לו, יכול למחות בבעלי חנות שבחצר שלא ירעישו בפטישים וריחיים וכיו"ב²⁶⁹; ויש מי שכתב, שהוא דווקא אם הדבר מתברר בבית דין, או על ידי בקיאים, שאין ביכולתו לסבול הרעש מחמת מחלתו²⁷⁰. יש מי שכתב, שדין זה נכון בין אם היה חולה מקודם, ובין אם היה השכן עוסק באומנותו קודם²⁷¹; ויש מי שכתב, שדין זה הוא דווקא אם היה חולה קודם, אבל אם אומנותו של השכן היא בעבודת פטישים, ואחר כך אירע החולה בשכנותו, אי אפשר לכופו להפסיק מלאכתו²⁷². ולשיטה זו יש מי שכתב, שאם הרעש עלול לגרום לפיקוח נפשו של החולה, חייב השכן להפסיק, אבל החולה חייב לשלם לשכנו את הנוזק²⁷³.

פועל — פועל שחלה, ואינו יכול להשלים זמן עבודתו — יש אומרים, שאינו חייב להשלים ימי חוליו, ובעל הבית חייב לתת לו מלוא שכרו²⁷⁴; יש הסבורים, שבעל הבית חייב לשלם גם עבור ימי חוליו דווקא אם חזר וקיבלו לעבודה לאחר שהבריא, אבל אם לא חזר וקיבלו לעבודה, אינו משלם²⁷⁵; יש

לסי' קנין סי' ל. [275] רא"ש ב"מ פ"ו סי' ו; מרדכי ב"מ פ"ו; טור חו"מ סי' שלג; רמ"א שם ה. וראה בדרכי משה שם סק"ד. [276] תוס' קידושין יז א ד"ה חלה; שו"ת רדב"ז ח"א סי' רז; ריטב"א קידושין שם; רש"י ב"מ עז ב ד"ה נותן; ש"ך חו"מ סי' שלג סקכ"ה. [277] שו"ת תשב"ץ ח"א סי' סד. וראה בש"ך חו"מ שלג סקכ"ה; קצוה"ח שם סק"י; מאמרו של הרב ב. רבינוביץ-תאומים, התורה והמדינה, ט-י, תשי"ח-י"ט, עמ' סב ואילך. [278] שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' כו. [279] ב"ק קטז א; רמב"ם שכירות ט ח; טשו"ע חו"מ שלה ג. וראה

פטור מן התורה, אבל חכמים קנסו את המזיד לשלם את הנוזק, ואם הוא שוגג נשאר דינו כדין תורה (גיטין נג א; רמב"ם חובל ומזיק ז ד; טשו"ע חו"מ שפה א, ובפת"ש שם סק"א). אמנם יש מהראשונים שחולקים וסוברים שגם במזיד פטור מלשלם אלא אם כן התכווין להזיק (ראב"ד שם; משל"מ שם, וש"ך שם סק"א בשם ראשונים). [269] שו"ת הריב"ש סי' קצו; רמ"א חו"מ קנה טו, ושם קנו ב. [270] ערוה"ש חו"מ קנה לג. [271] נתיבות חו"מ שם, בחידושים סק"ז. [272] חו"מ ב"ב סי' יג סק"א. [273] תורת היולדת, פל"ה הע' ח. [274] תשובת מיימוני

שש שנים, בין שחלה שנה אחר שנה, או שחלה חולאים מקוטעים, אם הכל פחות מארבע שנים, עולים למניין שש; אבל אם חלה ארבע שנים, חייב להשלים כל ימי החולי. דין זה הוא דווקא כשהיה חוליו כבד, שאינו יכול לעשות מלאכה, אבל אם לא היה חוליו כבד, אלא יכול לעשות מעשה מחט, אפילו חלה כל שש שנים עולים לו²⁸⁶. ומכל מקום, גם אם חלה ארבע שנים ופגע בו היובל, יוצא לחירות²⁸⁷.

עבד עברי שחלה, והוציא עליו רבו הוצאות הרבה, אינו חייב לו כלום²⁸⁸.

עבד עברי שהיה הוא חולה, או שהיה רבו חולה, או שהיו שניהם חולים, אינו נרצע²⁸⁹.

עבודה במקדש — כהן שהוא חולה, הרי זה מום, והוא פסול לעבודה במקדש²⁹⁰, והגדרת חולה לעניין זה הוא, כשהוא רועד מפני חוליו וכישלון כוחו²⁹¹.

כהן שהיתה לו רטיה על בשרו, הרי זו חציצה בין בשרו לבגדיו, ואם עבד כך —

חלוק עמנו²⁸⁰. ויש אומרים להיפך, שאם חלה בפשיעה בכל עניין איננו מתרפא מן האמצע, אבל אם חלה באונס רפואה שאין לה קיצבה, מתרפא מן האמצע²⁸¹. כמה דברים אמורים שמתרפא מן האמצע, כשהוא לבדו מתעסק באומנות, והשאר בטלים ונוטלים חלק בריווח; אבל שני שותפים שמתעסקים באומנות או בסחורה, וחלה אחד מהם אפילו באונס, מתרפא משל עצמו²⁸². יש מי שכתבו, שדין זה הוא דווקא כשאין השותפים ניזונים מן השותפות, אבל ניזונים מן השותפות, וחלה אחד מהם באונס, כל רפואה שאין לה קיצבה דינה כמזונות²⁸³. ויש מי שחולק ואינו מבדיל בין ניזונים מן השותפות לבין אין ניזונים²⁸⁴.

פריקה וטעינה — בדין פריקה וטעינה, אם היה בעל הבהמה שם, והלך וישב לו, ואמר לזה שפגע בו, הואיל ועליך המצווה לפרוק — פרוק, הרי זה פטור; אבל אם היה בעל הבהמה חולה, חייב זה לטעון ולפרוק לבדו²⁸⁵.

בענייני הלכות עתידיות

עבד עברי — עבד עברי שחלה בתוך

רמב"ם עבדים ב ה. וראה בכס"מ ומשל"מ שם. וראה עוד בקצוה"ח סי' שלג סק"ט. [287] רמב"ם עבדים ב ה. וראה בכס"מ שם. [288] מכילתא דרשב"י שמות כא ב; א"ע שמות יב. וראה באור שמח שם; תורה תמימה שמות כא אות כה; תו"ש מילואים לפרק יז עמ' רלב-ד. [289] קידושין כב א; רמב"ם עבדים ג יא. [290] בכורות מג א; רמב"ם ביאת מקדש ז יב. וראה בנידון בשו"ת נובי"ת חאבהע"ז סי' סט; שו"ת זכרון יהונתן חיו"ד סי' ב. [291] רמב"ם

ירושלמי שביעית ח ד. [280] ב"ב קמד ב; פסקי הרא"ש שם; שו"ע חו"מ קעז ב. [281] טור ורמ"א שם. וראה באריכות בב"י שם; סמ"ע שם סק"ג; ש"ך שם סק"ג; לחם רב סי' קיב. [282] רבנו ירוחם, נתיב כז ח"א, בשם הרשב"א; טושו"ע חו"מ קעז ג. [283] ב"י חו"מ שם; רמ"א שם. וראה עוד בס' שמע אברהם סי' ה-ו. [284] סמ"ע שם סק"ה. וראה עוד בנידון בשו"ת חכ"צ סי' ד; שו"ת רעק"א סי' קנ. [285] ב"מ לב א, וראה במאירי שם; רמב"ם רוצח יג ח; טושו"ע חו"מ רעב ז. [286] קידושין יז א;

עבודתו פסולה²⁹².

אפילו הוא אחד מבני החבורה²⁹⁹.

כהן שלקה באצבעו בשבת, מותר לכרוך עליו גמי, אף על פי שיש בזה משום רפואה, כי אין שבות במקדש, ובלבד שאזור הפצע איננו במקום בגדים; ומכל מקום אם מתכווין להוציא דם, אסור גם במקדש²⁹³.

ראיה — חולה פטור מן הראיה³⁰⁰, ואפילו יכול להלך, אבל אינו יכול לשמוח, פטור מראיה³⁰¹.

חגיגה והקהל — חולה פטור מחגיגה ומקהל³⁰².

כהן חולה, שמשתתף בפייסות שהיו במקדש, רשאי להוציא שתי אצבעות, אף שכהן בריא חייב להוציא רק אצבע אחת למניין²⁹⁴.

יש מי שהסתפק בדין מלך חולה, מי יקרא בתורה את פרשת הקהל, האם מצות הקריאה בתורה היא דווקא במלך, ואז מתבטלת המצווה, או שהקריאה יכולה להיות גם על ידי אחר³⁰³.

קרבן פסח — אין עושים חבורה לאכילת קרבן פסח שכולם חולים, אף על פי שיכולים לאכול²⁹⁵. בטעם הדבר — יש מי שכתב, שמתוך שאכילתם מועטת, שמא ישאירו הפסח, ויביאוהו לידי פסול²⁹⁶; ויש מי שכתב, שמא יכבד עליו חוליו, ולא יוכל לאכול כזית²⁹⁷; ויש מי שכתב, שהחולה פטור מקרבן פסח רק אם אינו יכול לאכול כזית²⁹⁸.

יפת תואר — אשת יפת תואר שהיתה חולה, אם רצה לשלחה, חייב להמתין לה עד שתבריא³⁰⁴.

זב — זב שראה ראיותיו מתוך חולי, אינו נעשה זב על ידי ראית אונס זי³⁰⁵.

ה. רקע אתי

חולה שאינו יכול לאכול כזית, אין שוחטים ואין זורקים עליו את הפסח,

יחסי חולה-רופא — יחסי חולה-רופא עברו שינוי קיצוני בשנים האחרונות. מאז

שמות פי"ב אות קה. [298] משל"מ קרבן פסח א. א. [299] רמב"ם שם ג, על פי פסחים סא א; רש"י זבחים ד א ד"ה מה לזביחה. [300] חגיגה ב א; רמב"ם חגיגה ב א. וראה בלח"מ שם, ובתו"ש שמות פכ"ג אות קפט. [301] ירושלמי חגיגה א א. [302] רמב"ם חגיגה ב ד; שם ג ב. [303] אדר"ת, זכר למקדש על מצות הקהל, מהדור' חדשה, תשנ"ד, עמ' כב. [304] ספרי דברים כא יד. וראה במ"מ אישות יד יז, שתמה מדוע לא הזכיר הרמב"ם דין זה, וכן העלה שם, שיתכן שאין זה דין אלא דרך מוסר, עיי"ש. [305] נזיר סה ב; זבים ב ב. וראה ע'

שם. [292] זבחים יח א. [293] עירובין קג ב; זבחים יט א; רמב"ם כלי המקדש י ט. וראה שם בהשגות הראב"ד ובכס"מ. [294] יומא כג א. וראה בלח"מ תמידין ומוספין ד ג, שלרמב"ם היתה כנראה גירסא אחרת, ולא הביא כלל החילוק בין בריא לחולה. ויש להקשות, הרי כהן חולה פסול בכלל לעבודה, כמבואר בהערה קודמת, ואולי מדובר כאן בכהן שהוא חלש, אבל לא חולה ממש, וי"ל. [295] מכילתא שמות יב ד; פסחים צא א; רמב"ם קרבן פסח ב ד. [296] רמב"ם שם. [297] רש"י פסחים שם. וראה עוד תוס' פסחים ג ב ד"ה מאליה, ובתו"ש

ועדכני על מצבו הרפואי; החובה לקבל את הסכמתו המודעת לכל טיפול, וכיבוד זכותו לסרב קבלת טיפולים; החובה לשמור על הסודיות הרפואית; החובה ליידע אותו אם הטיפול בו הוא חלק מניסוי רפואי; זכותו לשמור על פרטיותו המלאה, ולשמור על מנהגיו הדתיים, החברתיים וכיו"ב³⁰⁹. כמו כן נוסחו רשימות וכללים ביחס לזכויותיהם של פסולי דין, כגון מפגרים, חולים פסיכיאטריים וקטינים³¹⁰.

אגודת ישראל בארה"ב ניסחה רשימת זכויות של חולים יהודיים עבור הסתדרות בתי החולים בארה"ב, אשר כוללת את זכויות החולה היהודי ביחס לשבת ומועדים, כשרות, תפילות, והתייעצות עם רבנים³¹¹.

עד שנת 2000 נחקקו חוקים לאומיים לזכויות החולה רק בארבע מדינות בעולם: דרום קוריאה, מלזיה, פינלנד וישראל³¹². במדינות רבות אחרות בעולם, כולל מדינות אירופה המערבית וארה"ב, הוצעו רק אמנות חברתיות על ידי איגודים מקצועיים³¹³.

ימיו של היפוקרטס, ועל פי תורתו, היה הרופא הגורם המרכזי ביחסים אלו, מצב המכונה פטרנליזם, ועם התקדמות מדע הרפואה והטכנולוגיה הרפואית הפכה המחלה למרכז התעניינותו של הרופא, בעוד שהחולה היה משני בחשיבותו.

בשנים האחרונות הפך החולה להיות המרכיב המרכזי ביחסיו עם הרופא, מצב שהגיע לקיצוניות בעיקר בארה"ב, עם קידומו המוסרי והמשפטי של ערך האוטונומיה³⁰⁶.

זכויות החולה – לאור ההכרה במרכזיותו של החולה במסגרת יחסיו עם הרופא ו/או המסגרות הרפואיות, ולאור ההכרה בחשיבותו בתהליכי קבלת ההחלטות הנוגעות למצבו ולטיפולו, נוסחו כללים והצהרות ביחס לזכויותיו של החולה בעת הטיפול בו על ידי רופא, או בעת אשפוזו בבית חולים³⁰⁷. מגילת זכויות החולה הראשונה פורסמה בשנת 1973 על ידי הסתדרות בתי החולים האמריקאיים³⁰⁸. בהנחיות אלו נידונות זכויות של החולה לקבלת טיפול תקין, מתאים ורציף; זכותו לקבלת מידע מלא

Encyclopedia of Bioethics, pp. 1782-1787; J.D. Bleich, — [311] Annas, loc. cit. *Judaism and Healing*, Ktav Pub House, 1981, pp. 172-174 [312]. ראה בנספח לערך זה. S.R. Kaur and A. Herxheimer, [313] *Lancet* 343:132, 1994; G.J. Annas, *N Engl J Med* 338:695, 1998

זב, הע' 43 ואילך. [306] ראה ע"ע הסכמה מדעת; תורת המוסר היהודי; תורת המוסר הכללי. [307] *Patients' Bill of Rights*. [308] ראה במאמר — G.J. Annas, *N Engl J Med* 338:695, 1998. [309] ראה על כל אלו בערכיהם המתאימים. [310] ראה דוגמאות לרשימות של זכויות החולה במקורות הבאים: